

Zeeuws- Vlaanderen is echt een ander verhaal

Over vertrouwen van burgers in elkaar en in overheidsinstanties

Halteplaats Zeeuws-Vlaanderen, Karavaan-project

Radboud Engbersen

Esra van Koolwijk

Daan de Bruijn

Josse de Voogd

Utrecht Movisie, maart 2025

Inhoud

Inleiding	4
 Breskens en Groede	8
 Sluis	10
 Oostburg	15
 IJzendijke	26
 Sas van Gent	30
 Zaamslag	35
 't Verdrongen Land van Saeftinghe	38
 Kloosterzande	41
Epiloog: Terugkeer Zeeuws-Vlaanderen (Oostburg)	46
Appendix 1: Nagesprekken met vijf beleidsambtenaren en twee sociaal professionals uit de drie Zeeuws-Vlaamse gemeenten	51
Appendix 2: Profiel stemgedrag Zeeuws-Vlaanderen	58

Inleiding

Zeeuws-Vlaanderen is echt een ander verhaal

Grenspaal op de Nederlands-Belgische grens

Tijdens onze rondreis door Zeeuws-Vlaanderen op 17 en 18 september 2024 hoorden we verschillende malen de anekdote dat inwoners van Zeeuws-Vlaanderen vaak hun stukje Nederland niet terugvinden op typografische kaarten van onderzoeksbureaus, beleidsmakers, pretparken of de ANWB. Voor onze gesprekspartners is het elke keer weer een bevestiging dat 'Hollanders' weinig oog hebben voor hun grensregio. Telt hun regio niet mee? Of is dat aan het veranderen? Zeeuws-Vlaanderen was in de periode dat we er waren prominent in het nieuws. Terneuzen kwam in beeld als mogelijke locatie voor twee nieuwe kerncentrales. Zo was er ook de oplevering van de indrukwekkende Nieuwe Sluis in Het kanaal Gent-Terneuzen, een staaltje Hollands Glorie op het terrein van waterwerken zonder weerga. Grensstadje Sluis kreeg aandacht omdat het huidige kabinet grenscontroles is gaan invoeren in het kader van een strenger asielbeleid. Ofwel: Zeeuws-Vlaanderen is *'alive and kicking'*.

Karavaan-project

De regio Zeeuws-Vlaanderen is de derde halteplaats van het Movisie-project De Karavaan (na de gemeenten Arnhem en Noardeast-Fryslân). In dit project onderzoekt Movisie – in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken (BZK) - hoe het gesteld is met het vertrouwen tussen burgers onderling en het vertrouwen van burgers in de overheid en overheidsinstanties. Het Karavaan-project is een uitvloeisel van de Atlas van Afgehaakt Nederland (2021). In het Karavaan-project duiken we, in nauwe samenwerking met de auteurs van genoemde atlas, de lokale/regionale samenleving in door groepsgesprekken te voeren met steeds ongeveer dezelfde kringen inwoners in een intensief tweedaags traject. In deze reportage doen we verslag van onze rondgang en zoektocht door en in Zeeuws-Vlaanderen. We presenteren onze bevindingen met de nodige bescheidenheid, we hebben immers maar kort en selectief de thermometer in Zeeuws-Vlaanderen kunnen steken. De bevindingen krijgen volgend jaar een plek in een eindrapport aan het ministerie van BZK.

Maar, zeggen onze gesprekspartners: deze aandacht concretiseert zich voornamelijk in vergadercircuits, tijdelijke regiodeals en analyses, níet in structurele diepte-investeringen.

Zeeuws-Vlaanderen is echt een ander verhaal

Is Zeeuws-Vlaanderen *hot* omdat het zowel een perifere regio als grensregio is? Zeeuws-Vlaanderen zelf zal moeite zal hebben met de kwalificatie 'periferie'. Periferie? Zeeuws-Vlaanderen ligt tegen een Vlaams achterland met steden als Gent en Antwerpen en een Belgische kustregio met een veelheid aan economische activiteiten. Ambtenaren van de drie Zeeuws-Vlaamse gemeenten (Terneuzen, Sluis en Hulst) beamen de gestegen belangstelling van de kant van Den Haag voor Zeeuws-Vlaanderen. Rond het Rijksprogramma *Regio's aan de grens* is er al enige tijd intensivering van bestuurlijk contact. Ook het advies *Elke regio telt* (2023) heeft de Rijksaandacht voor hun regio gestimuleerd. Het betrof een advies van maar liefst drie adviesraden van de regering: de Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur, de Raad voor Openbaar Bestuur en de Raad voor de Volksgezondheid en Leefomgeving.

Zeeuws-Vlaanderen beslaat qua inwonertal ruim een kwart van Zeeland. Begin 2024 woonden er 105.611 inwoners, in Zeeland in totaal 391.657; 3 van de 13 Zeeuwse gemeenten tref je er aan: Terneuzen, Sluis en Hulst. De regio beslaat een derde van het oppervlak van Zeeland.

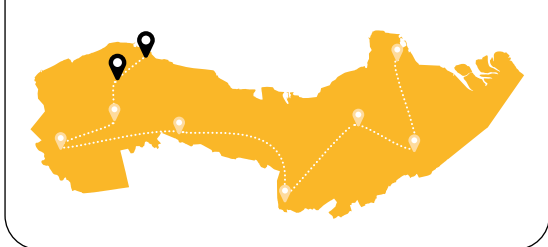
Zeeuws-Vlaanderen was één van de voorbeeldregio's die de basis vormden voor dit advies. Maar, zeggen onze gesprekspartners: deze aandacht concretiseert zich vooralsnog in vergadercircuits, tijdelijke regiodeals en analyses, niet in structurele diepte-investeringen. Bovendien, de jongste analyses kennen vele voorgangers, verwoorde inzichten zijn niet nieuw, en ze wijzen erop dat het Rijk ook verschillende invullingen geeft aan het begrip 'regio'. Soms is Zuidwest-Nederland voor landelijke beleidsmakers een regio, dan weer de provincie Zeeland, soms Zeeuws-Vlaanderen. 'Maar Zeeuws-Vlaanderen is echt een ander verhaal', hoorden we voortdurend. Het is een grensregio, niet door treinverkeer ontsloten, beperkt bereikbaar per tunnel en ferry (de tolheffing voor personenverkeer is per 1 januari 2025 vervallen), en vraagt een aparte benadering. De vraagstukken van Zeeuws-Vlaanderen vallen maar deels samen met die van Zeeland. Bovendien, zo werd ons duidelijk uit de diverse gesprekken, is ook Zeeuws-Vlaanderen zelf zeer divers van aard, zowel wat betreft de inwoners en economische kernactiviteiten als de vraagstukken die er spelen. Er werd wel gesproken over een toeristisch gebied, een woongebied en een industriegebied.

Opvallend

Zeeuws-Vlaanderen vecht voor haar toekomst: economisch, sociaal en cultureel. Krimp is een beetje een taboe-begrip geworden en in beleidsrapportages in onbruik geraakt, demografische transitie heet het nu, maar de waarheid is dat het inwonertal in 2024 in Zeeuws-Vlaanderen met 176 afnam in het steeds voller rakende Nederland. Begin 2024 woonden er in deze regio 105.611 inwoners. Hoe de toekomst van Zeeuws-Vlaanderen te verbeteren en te verstevigen voor de huidige en toekomstige generaties inwoners? Het Karavaan-project heeft Zeeuws-Vlaanderen niet alleen om deze urgente maatschappelijke vraag als derde halteplaats geselecteerd. Maar ook omdat een bovengemiddeld aantal inwoners op de anti-establishment partijen PVV, BBB, SP en DENK hebben gestemd bij de Tweede Kamerverkiezingen van november 2023. Wat is daarvan de oorzaak? Voelen inwoners van Zeeuws-Vlaanderen zich inderdaad onvoldoende serieus genomen en slecht gerepresenteerd door de traditionele establishment-partijen en verschillende overheden? Hebben ze wel vertrouwen in de overheid en hebben ze wel vertrouwen in elkaar om hun toekomst het hoofd te bieden? Net als landelijk en in de provincie Zeeland werd de PVV in de drie Zeeuws-Vlaamse gemeenten de grootste partij. Maar waar deze partij landelijk en in Zeeland 24 procent van de stemmen behaalde, was dat in Terneuzen, Hulst en Sluis respectievelijk 30 procent, 29 procent en 27 procent. Wat is de reden van deze hogere percentages? Ze liggen niet spectaculair hoger dan het landelijke gemiddelde, maar ook niet eronder. Net als in de eerste halteplaatsen zijn we de samenleving ingedoken en hebben we gedurende twee dagen opnieuw heel intensief op heel verschillende plaatsen met uiteenlopende groepen inwoners gesproken over de twee centrale vertrouwensvragen in ons onderzoek: hoe is het gesteld met het vertrouwen tussen burgers onderling en het vertrouwen van burgers in de overheid en overheidsinstanties?

Die les trokken we ook in de vorige halteplaats Noardeast-Fryslân: de auto is een levenslijn in dunbevolkte regio's, maar kan het openbaar vervoeren nooit volledig vervangen.

Eerste halte **Breskens en Groede**

De Fast Ferry tussen Vlissingen en Breskens vervoert alleen voetgangers en fietsers

Ons bezoek startte in **Breskens**. Daar meerde de ferry aan waar we in Vlissingen waren opgestapt, na daar eerst met de trein te zijn gearriveerd. De ferry is er trouwens alleen voor voetgangers en fietsers. We leerden later dat de Zeeuws-Vlamingen altijd in het eerste treinstel zitten, zodat ze met een snelle sprint toch de boot halen als de aansluiting door vertragingen op het spoor snelle actie vraagt. Die kwetsbare aansluiting is een passende metafoor voor het verschaalde openbaar vervoer in Zeeuws-Vlaanderen. De auto kan veel opvangen, het autobezit is geweldig gestegen de afgelopen decennia, maar er zijn categorieën inwoners die er slachtoffer van zijn, zoals scholieren, studenten en ouderen zonder auto, rijbewijs of sociaal netwerk. Die les trokken we ook in de vorige halteplaats Noardeast-Fryslân: de auto is een levenslijn in dunbevolkte regio's, maar kan het openbaar vervoeren nooit volledig vervangen. Op de kade van Breskens wachtte Jeroen Koppert, strategisch adviseur van de gemeente Sluis, ons op om ons naar ons logeeradres in Groede te brengen. Tijdens het diner vertelde hij bevlogen over de bijzondere geschiedenis van deze grensregio, benadrukte hij de sociaal-culturele verschillen tussen de dorpen en stadjes, en wees hij op de maatschappelijke uitdagingen waar Zeeuws-Vlaanderen zich voor geplaatst weet: het verbeteren van de kwaliteit van de zorg, het vinden van het juiste antwoord op de concurrentie met het Belgische basisonderwijs, de zoektocht naar een gepaste sociale infrastructuur (waaronder openbaar vervoer op maat), maar ook over ambities ten aanzien van economische structuurversterking, woningbouw en het vasthouden en binden van jonge praktisch en met name theoretisch opgeleiden.

De overnachting in **Groede** (circa 900 inwoners) maakte direct duidelijk hoezeer dorpen van karakter zijn veranderd, iets wat in nagenoeg alle Nederlandse landelijke gebieden is vast te stellen. Het autonome dorp – waar zich ooit het hele leven voor een groot deel afspeelde – is tot woondorp getransformeerd, dat wil zeggen tot een plek waar de woonfunctie heel dominant is. We merkten het in Groede in de namiddag, avond en ochtend: nauwelijks leven op straat. Het is een sociologische realiteit die onvoldoende onderkend wordt.¹ Het dorp van vroeger bestaat niet meer. In Groede was dat goed te zien, terwijl het toch de reputatie heeft van een bloeiend maatschappelijk leven. Aan de andere kant is de les dat krachtig maatschappelijk initiatief zich niet per definitie laat aflezen aan levendigheid. Ook in uitgestorven dorpen kan dat aanwezig zijn.

Het is de studiekeuze in combinatie met partnerkeuze die terugkeeropties verminderen. 'Ja, dan ontmoet je zo'n Brabantse schone tijdens je studie in Eindhoven en kom je niet meer terug.'

1 Thissen, Frans (2024), 'Het verlies van lokale voorzieningen op het platteland. Is generiek voorzieningenbeleid een juist antwoord op onbehagen?' In: Ton Notten e.a. (2024), *Werken aan sociale kwaliteit in steden en op het platteland*. Antwerpen/Den Bosch.

Volgende halte **Sluis**

Winkelgebied in Sluis

Dat Zeeuws-Vlaanderen een grensregio is, werd ons de ochtend erop duidelijk gemaakt door drie leden van de ondernemersvereniging van **Sluis**. Eén van hen was een ondernemer in ruste, de anderen waren nog volop actief met een kledingwinkel, conceptstore en een frietkot. Ze identificeren zich met Zeeuws-Vlaanderen en het Vlaamse achterland, Nederland en Zeeland zegt hen weinig. Hun hart klopt voor de eigen grensregio, daar ligt hun identificatie, daar konden ze met liefde, aanstekelijk plezier en kennis van zaken over vertellen. Ze maakten duidelijk dat er voor hen geen grens bestaat. Ze wonen aan de Zeeuwse kant, maar hun sociale netwerken en klanten bevinden zich ook aan de andere kant, zo'n 80 procent van hun klandizie komt uit België. Ze sporten in België, bezoeken het uitgaansleven, maken gebruik van het ziekenhuis in Knokke, hun kinderen gaan er naar de basisschool en de kinderopvang. De kosten voor basisonderwijs en kinderopvang liggen lager dan in Nederland. Als een ouder een kind vanaf twee jaar naar een Vlaamse school brengt, dan wordt die niet op 4-jarige leeftijd uit diens sociale netwerk van vriendjes en vriendinnetjes gehaald en verplaatst naar een Nederlandse school. De scholen kennen bovendien gunstige tijden voor halen en brengen, er is een warme maaltijd tussen de middag, en in de klas heerst discipline. Veel inwoners in Zeeuws-Vlaanderen in de grensdorpen maken er gebruik van, hoorden we, in welke mate bleek onduidelijk. In Zeeuws-Vlaanderen spreekt men van de 'weglek'. Voor basisscholen in Zeeuws-Vlaanderen is het een ongelijke strijd. Ze kunnen pas serieus concurreren als kosten minder uiteenlopen en leerlingenvervoer van en naar hun scholen perfect is geregeld. De ondernemers wezen wel op een nadeel van het Belgische basisonderwijs, dat is Frans georiënteerd, terwijl leerlingen die hun middelbare schooltijd in Zeeuws-Vlaanderen vervolgen merken dat in Nederland de oriëntatie veel meer op het Engels ligt.

'Voor bepaalde beroepen moet je weg'

De ondernemers profiteren van de grens. Sluis, leggen ze uit, heeft als grensstadje altijd geleefd bij de prijsverschillen tussen België en Nederland. Vroeger waren dat de boter, de benzine, de pornoboekjes, nu zijn dat onder andere medicijnen en verzorgingsproducten. Ze weten precies de sterke en zwakke punten van beide landen te benoemen. Sommige van hun kinderen hebben na academische studies in steden als Tilburg, Rotterdam en Eindhoven Zeeuws-Vlaanderen de rug toegekeerd, maar ze hebben ook kinderen die juist wél kozen voor een bestaan in Zeeuws-Vlaanderen. In het laatste geval gaat het vaak om praktisch opgeleiden. Voor academici zijn de banen beperkt en gebonden aan specifieke sectoren. 'Voor bepaalde beroepen moet je weg'. Dit is in contrast met onze bevindingen in Noardeast-Fryslân. Daar staat een keuze voor een studie in Groningen en Leeuwarden niet gelijk met definitief vertrek. In Noardeast-Fryslân kun je met het openbaar vervoer dagelijks vanuit huis naar studieplaatsen pendelen, vanuit Zeeuws-Vlaanderen is dat ingewikkelder. Er is wel de 'Roosendaal-bus' gekomen, die de verbinding richting Rotterdam en Den Haag heeft verbeterd. Alleen studenten die in Breda studeren, moeten nu ook een stuk met de trein van Roosendaal naar Breda. Of studenten die in Tilburg of Nijmegen studeren, reizen wat langer met de trein. Het is de studiekeuze in combinatie met partnerkeuze die de kans op terugkeer bepalen. 'Ja, dan ontmoet je zo'n Brabantse schone tijdens je studie in Eindhoven en kom je niet meer terug.'

Smokkel was van oudsher nauw verbonden met grensregio Zeeuws-Vlaanderen

‘Het is vooral wat kan er niet. Niet: kan ik je helpen?’

De ondernemers waren van mening dat overheden tekortschoten op drie belangrijke punten. Op de verschaalde zorg in de regio, het gemis aan begrip van de landelijke overheid dat Zeeuws-Vlaanderen een grensregio is, en op de gebrekkige service en daadkracht van de eigen lokale overheid. Over de zorg zijn ze kort, ‘die is gewoon een ramp’. Dat geldt voor zowel de ziekenhuiszorg, huisartsenzorg als de ouderenzorg. Ze zien de huisartsenzorg schraler worden. De huisartsenpost in Oostburg stond tijdens het gesprek met hen op het punt van verdwijnen. Ze gaven aan voor ziekenhuiszorg naar Knokke te gaan, ‘want de gediensigheid in België is duizendmaal groter dan de gediensigheid in Nederland.’ Ook de bejaardenzorg schiet ruim te kort. ‘De zorg in Nederland zoals wij dat ervaren is op alle gebied achteruitgegaan.’

Ze profiteren als ondernemers weliswaar van de grens, maar de grens werpt ook barrières op voor ondernemers. Administratieve systemen (registraties, zorgverzekeringen et cetera) zijn niet goed op elkaar aangesloten, dat maakt het in dienst nemen van personeel dat in België woont lastig. Laat systemen voor deze grensregio beter op elkaar aansluiten is hun hartenkreet aan de Rijksoverheid, maak het gemakkelijker dat mensen in verschillende landen kunnen wonen en werken. Overigens een hartenkreet die al decennialang wordt geuit. Ook de eigen gemeente biedt hen op dit punt weinig service en ondersteuning. Ze moesten lange tijd helemaal naar

Goes afreizen voor het verkrijgen van een BSN-nummer (Burgerservicenummer) voor nieuwe personeelsleden. Sinds kort biedt Terneuzen gelukkig ook die service. Ze vinden dat de gemeente zich ook teveel digitaal heeft verschanst. De ondernemer die de weg niet kent, geen contacten heeft opgebouwd met ambtenaren, wordt niet op tijd en gemakkelijk geholpen. ‘Als ik naar Oostburg ga, voel ik niet de warme hand van de overheid. Het is vooral wat kan er niet! Niet: kan ik je helpen?’

“

In Tilburg zegt mijn zoon doorlopen, niet mee bemoeien. Hier zeg je altijd hallo en goedendag.

Grensstadje Sluis ademt historie

Het beste van twee werelden

En toch zijn de ondernemers blij dat ze in Nederland wonen. Waarom? Niet alleen omdat ze kunnen profiteren van het beste van twee werelden, maar ook omdat het beregelde Nederland hen ondanks alles toch meer duidelijkheid en zekerheid geeft. Ook identificeren ze zich sterk met het historische Sluis. Ze zijn er geworteld of geworteld geraakt. Ze voelen zich onderling verbonden als ondernemers, maar geven tegelijkertijd ook aan dat het moeilijk is om bestuursleden te vinden 'die hun handjes laten wapperen'. Maar dat is een fenomeen waar alle clubs en verenigingen in Nederland mee kampen. Ze laten zich kritisch uit over 'Hollanders' ('Ze nemen veel plek in'), maar zien ook dat de Hollandse import (veelal pensionado's) zich bijvoorbeeld gaan inzetten voor het behoud van erfgoed in de stad, en met hun brutale houding meer bereiken dan 'de meer gediensstige Zeeuws-Vlaming.' Niet alleen spreken ze hun vertrouwen uit in elkaar als ondernemers, maar vertrouwen ze ook op hun medeburgers waar het gaat om elkaar een handje te helpen. 'Bekommernis om elkaar? We laten niemand in Sluis aan zijn of haar lot over. Mijn buurvrouw ligt op dit moment in het ziekenhuis. Ik ga er naartoe, zorg dat het gras van de tuin wordt gedaan. Hier is het: gaat het niet goed?, zal ik je helpen? In Tilburg zegt mijn zoon doorlopen, niet mee bemoeien. Hier zeg je altijd hallo en goedendag.' Ook in Noardeast-Fryslân, de vorige halteplaats, kwamen we dit tegen. Inwoners voelen zich thuis op plekken waar ze gekend zijn, waar groeten vanzelfsprekend is. De schaal van Sluis is voor veel inwoners aantrekkelijk. Het kent niet de anonimiteit van de grote stad, maar ligt dichtbij een stedelijke (Gent, Antwerpen, Brugge) en landelijke omgeving en een kustgebied.

Volgende halte **Oostburg**

Het gemeentehuis van de gemeente Sluis – zie de klokkentoren op de achtergrond - staat in Oostburg

De RMDO in het gemeentehuis van Oostburg

Jeroen rijdt ons vervolgens naar het in Oostburg gevestigde gemeentehuis van Sluis, een wederopbouwmonument uit de jaren vijftig. Oostburg is tijdens de Tweede Wereldoorlog gebombardeerd en deels verwoest, om die reden telt het stadje veel wederopbouwpanen. Het contrast met het historische Sluis is groot. In het gemeentehuis, bijna naast het indrukwekkende glas-in-beton-kunstwerk dat de naoorlogse herrijzenis van Oostburg verbeeldt, spreken we met twee leden van de Raad voor Maatschappelijke en Demografische Ontwikkeling (RMDO), een lokaal orgaan dat de gemeente Sluis adviseert. Beiden zijn gepensioneerd. De RMDO adviseert gevraagd en ongevraagd over zaken van zorg, welzijn, duurzaamheid en mobiliteit. Beide bestuursleden zijn na lange en verre omzwervingen naar hun heimat teruggekeerd. Een van hen woont in het buurtschap Nummer Een, dat slechts ruim honderd inwoners telt. Haar 'thuisgevoel' dreef haar terug naar de regio van haar jeugd. Voor het andere RMDO-lid was het haar moeder die nog min of meer zelfstandig woont.

'Je bent niet van hier'

Ze vertellen dat zijzelf - ze beheersen allebei het streekdialect - weinig moeite hadden weer thuis te raken in Zeeuws-Vlaanderen, maar ze erkennen dat het voor nieuwkomers lastiger is. De gevestigde inwoners van Zeeuws-Vlaanderen zijn terughoudend tegenover nieuwelingen. 'Je bent zeker niet van hier', horen ze dan. 'Als je wel van hier bent, heb je de juiste toon, dan kan je dat doorbreken', zegt één van hen. Als 'echte' Zeeuws-Vlaamse maakt ze het integratieproces voor haar man gemakkelijker. Hijzelf heeft daar ook moeite voor gedaan. Hij is actief als gemeenteraadslid. Een mooi voorbeeld van een buitenstaander die zich inspant voor zijn nieuwe omgeving. De twee gepensioneerde bestuursleden zijn daar zelf natuurlijk ook illustraties van. Ofwel: pas op met generaliserende uitspraken over de import. De import – ook een les uit Noardeast-Fryslân - heeft vele gezichten. Veel import is in toenemende mate afkomstig uit België. Een van hen heeft Belgen als nieuwe burens gekregen, ze losten bewoners af die heel gekend en actief waren in hun buurtschap. Ze moet erkennen dat de relatie met de nieuwe Belgische burens anders en afstandelijker is. 'Ze zijn aardig, maar je ziet ze niet'. Het zijn de lagere huizenprijzen die Belgen doen besluiten om naar Zeeuws-Vlaanderen te verhuizen, dan wel om een tweede woning aan te schaffen in een voor hen toeristisch aantrekkelijk gebied.

Niet alleen heeft de komst van veel Belgen Zeeuws-Vlaanderen veranderd, ook de vele toeristen of beter de toeristenindustrie. Daar zijn ze niet onverdeeld enthousiast over. Ze wijzen op de ontwikkelingen in Cadzand-Bad en de bouw van luxe vakantiewoningen op bestaande campings en vakantieparken. 'Het enige wat hier gebouwd wordt, zijn vakantiewoningen.' Het leidt bij hen tot gevoelens van vervreemding. Een van hen heeft het uitje naar Cadzand-Bad al enige tijd uit haar programma geschrapt. 'Cadzand-Bad was vroeger voor de mensen hier een belangrijke badplaats, daar ging je lekker naar het strand, even lekker fietsen, iets drinken, nu is het zo veranderd. Het is anoniem geworden, het mist voor mij de sfeer van voorheen.'

Ik moet je bekennen, sinds afgelopen zomer vragen mijn man en ik ons af of we, gezien de zorgschaarste, hier wel oud durven worden.

Ongelijke strijd

Over de zorg maken de leden van de RMDO zich zorgen, maar die zorg delen ze met nagenoeg iedereen die we spreken. Een van hen: 'Ik moet je bekennen, sinds afgelopen zomer vragen mijn man en ik ons af of we, gezien de zorgschaarste, hier wel oud durven worden.' Ze merkt in het geval van haar moeder hoe ingewikkeld het leven in Zeeuws-Vlaanderen is als je minder zelfredzaam bent en afhankelijk bent van zorg. Zonder mantelzorg red je het niet. Ook voor de ander is het geen uitgemaakte zaak dat zij en haar man definitief in Zeeuws-Vlaanderen blijven. Er is nog steeds een vaag plan om ooit dichterbij hun kinderen te gaan wonen. De omgekeerde route – kinderen verhuizen naar de streek van de ouders – is zeldzamer en vaak minder realistisch. Ze wijzen erop dat Nederlandse zorgverzekeraars en inwoners de eigen ziekenhuiszorg in Zeeuws-Vlaanderen ondermijnen door gebruik te maken van het ziekenhuis in Knokke. Nederlandse zorgverzekeraars vergoeden ook medische handelingen van Nederlanders in dit ziekenhuis. Het ziekenhuis in Knokke krijgt zelfs voor de Nederlandse patiënten een hogere vergoeding. Het ziekenhuis in Knokke is gastvrijer en klantvriendelijker, hoorden we overal, én royaler. Waar in het ziekenhuis in Terneuzen artsen zuinig zijn op kostbare medische handelingen, zoals een MRI-scan, zijn ze in Knokke minder terughoudend. Ofwel: het ziekenhuis in Terneuzen voert een ongelijke strijd.

Dat het ziekenhuis in Knokke zich minder terughoudend opstelt, heeft ook te maken met de wijze van bekostiging. De ziekenhuizen in België worden door de (Nederlandse) zorgverzekeraars betaald, terwijl het ziekenhuis in Nederland (Terneuzen) lumpsum bekostigd wordt. Nederlandse huisartsen wijzen ook op de medisch-ethische kant van dit verhaal; volgens hen worden er om deze reden in Vlaanderen medisch niet-noodzakelijke behandelingen en ingrepen verricht.

Ook de huisartsenzorg staat onder druk. De huisartsenpost in Oostburg gaat dicht. Huisartsen in hun regio vergrijzen, stoppen met werken en vervangers zijn moeilijk te vinden. Gelukkig zijn er wel mobiele huisartsen beschikbaar die 'in kleine autootjes' rondrijden en bij inwoners op huisbezoek gaan. Mogelijk is dit hét antwoord op de verschraving van de huisartsenzorg: het opnieuw mobiel maken van de voorzieningen. Een ander actueel voorbeeld is de SRV-bus die door Zeeland rijdt. SRV staat voor Samen Recht Vinden. De medewerkers in de bus helpen Zeeu-

De buslijn naar Hulst die op werkdagen tussen 8:00 en 18:00 uur zeven keer langs komt

wen op een snelle manier bij hun (juridische) hulpvragen.² In een verder weg liggend verleden - voor de uitbouw van de verzorgingsstaat - werden alle mogelijke voorzieningen langs de dorpen gereden. Denk aan de 'zitdagen' van rondreizende functionarissen als tandartsen, opticiens en Kruiszusters, maar ook aan rondreizende bibliotheken en spaarbank-agentschappen.³ Ook leerlingenvervoer kan onderdeel van zijn van een nieuwe generatie rijdende voorzieningen van hoog niveau. In Scandinavië en landen als Frankrijk is leerlingenvervoer heel normaal. Dat laatste zou ook (deels) een antwoord kunnen zijn op 'de weglek' naar het Belgische onderwijs. De twee bestuursleden vertellen dat in hun tijd kinderen alleen naar een Belgische basisschool gingen als ze niet mee konden komen op een Nederlandse school, nu zijn financiële, inhoudelijke en praktische motieven van ouders de reden.

Het Vlaamse onderwijs kent kleinere klassen. Er wordt meer belang gehecht aan tucht, orde en discipline (niet tutoyeren, maar voursvoyeren). Het onderwijs is meer feiten- en/of kennisgericht en minder - zoals in Nederland - ervaringsgericht en op toepassing van kennis gericht. Minpunt: als een Vlaamse school met meer structuur niet werkt voor de betreffende leerlingen en er toch meer aan de hand is, dan komen deze kinderen in de knel omdat een Belgische school niet kan doorverwijzen naar het Speciaal Onderwijs in Nederland.

Maar het is net als met de ziekenhuiszorg, door te kiezen voor basisonderwijs in België, ondermijnen inwoners het bestaansrecht van basisscholen in de eigen regio. De solidariteit met de eigen basisschool, begrepen we, verschilt per plaats. En natuurlijk kiezen jongeren soms voor een vervolgopleiding in België omdat die voor hen beter bereikbaar zijn.

Volgens hen zijn veel inwoners bereid voor anderen te rijden 'Mensen vinden dat leuk werk'. Ofwel: dit type maatschappelijk initiatief vraagt verdere ontwikkeling. 'Echt een wereld te winnen, als je zorgt voor een stabiele basis en voldoende slagkracht.

2 De bus rijdt niet meer (in het begin van de proef wel), maar er wordt wel op locatie spreekuur gehouden. Ook in kleinere kernen in dorpshuizen.

3 J.A.A. van Doorn, *De sociale levensvatbaarheid van de kleine plattelandskern* (1961). Den Haag, Ministerie van Maatschappelijk Werk.

‘Zo wordt het er niet sneller op’

Nauw verbonden met het thema zorg en welzijn is het beperkte openbaar vervoer. Een van de bestuursleden: ‘de vervoersarmoede is hier gigantisch.’ Ouderen die familieleden en dierbaren hebben zien wegvallen kunnen zelfs de paar kilometer naar de weinige vrienden die ze nog hebben niet overbruggen. ‘Dat is echt in en in triest. Ja er is een regiotaxi, maar dan moet je die wel weten te regelen. Iemand van ver in de negentig kan dat niet meer.’ Ook de reguliere taxi ‘is een tranendal’. De taxicentrale die de aanbesteding heeft gewonnen zit in Hulst. ‘Die moet helemaal uit Hulst komen om mij vanuit huis in vijf minuten naar de boot te brengen.’ Positiever zijn ze over een vrijwilligersbusje (‘Maak ik vaak gebruik van’) en eerder van een taxidienst, bemenst door vrijwilligers, maar die is in de coronatijd opgeheven. Volgens hen zijn veel inwoners bereid voor anderen te rijden (‘Mensen vinden dat leuk werk’). Ofwel: dit type maatschappelijk initiatief vraagt verdere ontwikkeling. ‘Echt een wereld te winnen, als je zorgt voor een stabiele basis en voldoende slagkracht.’

Over het openbaar vervoer willen ze ook nog kwijt dat er met de rijksoverheid bedongen is - als compensatie van het niet doorgaan van de komst van de Marinierskazerne naar Vlissingen - dat er weer elk uur door de week een intercity naar Vlissingen rijdt. Het heeft hen alleen geen enkel voordeel opgeleverd. De trein vertrekt nu om 10 over het uur, terwijl de boot uit Breskens al om kwart voor aankomt. Ze moeten nu eerst 25 minuten wachten voordat ze in de intercity kunnen stappen (‘Zo wordt het er niet sneller op’). En op de terugweg komt de intercity aan als de boot net vertrokken is. ‘In de winter betekent dat een uur wachten.’ Ze wijzen er voorts op dat busvervoer niet in het DNA van de inwoners van Zeeuws-Vlaanderen zit. Dat geldt in het bijzonder voor de mensen die buiten de bebouwde kom wonen. Zij zijn vertrouwd met de auto. De Zeeuws-Vlaming begint op de fiets, stapt dan over naar de brommer om daarna zo snel mogelijk in de auto te belanden. Het valt hen op dat inwoners busdienstregelingen slecht kennen, zo ook het systeem van de haltetaxi.

‘Alles draait daar op vrijwilligers’

Ze wijzen erop dat het aanwezige sociaal kapitaal en maatschappelijk initiatief van dorp tot dorp verschilt en dat dorpshuizen hierin een belangrijke bindende functie vervullen, zoals bijvoorbeeld de dorpshuizen van Waterlandkerkje en Biervliet. Een van hen wijst op het ‘enorm actieve dorp Hoofdplaat’. Ze vertelt over de feestweek met een omvangrijk programma dat daar onlangs is georganiseerd naar aanleiding van de 80-jarige bevrijding door de Canadezen. ‘Alles draait daar op vrijwilligers, het is een toonbeeld van hoe het wel kan.’ En zo zijn er meer dorpen die excelleren in maatschappelijk initiatief, toch is de sociale samenhang in het algemeen niet meer die van vroeger. ‘Die is zo verwaterd in vergelijking met mijn jeugd. Als iemand toen naar het ziekenhuis moest, was dat geen punt. Halen, brengen, mensen deden heel veel voor elkaar. Het is er nog wel, alleen komt het steeds meer op het bordje van familie en goede kennissen terecht, maar die worden ook steeds ouder.’ Hier past natuurlijk wel de kanttekening bij dat vrouwen de afgelopen decennia een enorme inhaalslag gemaakt hebben op de arbeidsmarkt en minder ruimte

hebben om gedurende de dag van betekenis te zijn voor buren of dorpsgenoten. In het verleden waren vooral vrouwen beschikbaar voor een ritje naar het ziekenhuis en andere zaken. Ofwel: alledaagse attentheid voor elkaar en onderlinge steun is minder vanzelfsprekend dan voorheen. Dat is in heel Nederland het geval. Niet alleen in de dorpen en steden van Zeeuws-Vlaanderen. Onderlinge steun moet nu veel meer in agenda's gepast en georganiseerd worden.

Wat is dan de remedie? Daarover zijn ze eensgezind. De herrijzenis van Zeeuws-Vlaanderen begint bij de versterking en verbreding van de economische structuur, en daaraan gekoppeld de komst van jonge aanwas en jonge gezinnen.

'Zie je het voor je?'

Wat is dan de remedie? Daarover zijn de bestuurders eensgezind. De herrijzenis van Zeeuws-Vlaanderen begint bij de versterking en verbreding van de economische structuur, en daaraan gekoppeld de komst van jonge aanwas en jonge gezinnen. Het kan het tij keren van de verschraling van voorzieningen, waar ze niet alleen onderwijs, zorg- en welzijnsvoorzieningen en openbaar vervoer onder scharen, maar ook winkels en supermarkten ('Het winkelbestand brokkelt voor je ogen af'). Ook in hun jeugd trokken jongeren weg om elders te gaan studeren en niet meer terug te keren, maar toen was er nog een veelheid van administratieve functies voor jongeren. 'Ik ken diverse jongeren met een havo- of vwo-diploma die zijn blijven hangen en gekozen hebben voor zo'n administratieve functie. Dit type werk is verdwenen.' Ze geven wel aan dat er nog steeds heel veel vacatures op mbo-niveau in Zeeuws-Vlaanderen zijn die lastig ingevuld kunnen worden vanwege krapte op de arbeidsmarkt.

Ze geloven niet dat de economie van Zeeuws-Vlaanderen versterkt kan worden met het binnenhalen van Rijksdiensten, zoals ooit de studiefinanciering naar Groningen is gebracht en het ABP en het CBS naar Heerlen. 'Zie je het voor je?' Ze wijzen op het fiasco van de Marinierskazerne in Vlissingen – de mariniers wilden niet naar Zeeland afreizen. Zeeland moet volgens hen nog maar afwachten of compensaties veel zoden aan de dijk gaan zetten. Ze zijn ook niet gelukkig met Zeeuws-Vlaanderen als mogelijke vestigingslocatie voor kerncentrales.

Ze vertellen dat in het verleden herhaaldelijk denkkraft is gemobiliseerd om na te denken over economische structuurversterking, bijvoorbeeld op het inzetten van de productie van vlas. Een hoogwaardig product dat tal van toepassingen heeft in de transitie naar een meer duurzame economie. 'Er is veel denkkraft gemobiliseerd, maar geen slagkraft.' Daarnaast benadrukken ze dat het belangrijk is dat economische structuurversterking – ze wijzen op het toestaan van vervuilende industrie rond Terneuzen en de oprukkende toeristenindustrie - niet ten koste mag gaan van het landschap. Het open landschap en de unieke kuststrook van Zeeuws-Vlaanderen vragen een zorgvuldige afstemming van economische en ecologische belangen. We hoorden het ook in Noardeast-Fryslân: wees zuinig op het landschap.

‘Ik ben een optimist!’

Hebben ze nog vertrouwen in de politiek? ‘Ik ben een optimist!’ zegt een van hen. ‘Ik heb tegen vrienden gezegd, als je zelf niks doet, gebeurt er ook niks! Laat je stem horen, wees actief.’ Ze vertelt over het burgerberaad Zorg Zeeland dat provinciaal is georganiseerd⁴, en over het burgerberaad in de gemeente Sluis over duurzaamheid. Bij beide initiatieven was ze betrokken. Over beide initiatieven is ze enthousiast (‘Hele positieve ervaring’). Ze vraagt zich wel af wat er met de uitkomsten van het burgerberaad in Sluis over duurzaamheid gedaan wordt, nu een andere coalitie het College vormt. Ook wijst ze op eerdere plannen om grotere zorgcentra te concentreren in een aantal kernen. Wat wordt daarmee gedaan? Opnieuw: veel denkkraft, maar waar is de doe-kracht? Beide vinden ook dat de gemeente Sluis de inwoners beter kan informeren én enthousiasmeren, juist om het potentieel aan maatschappelijk initiatief uit te dagen en aan te spreken.

De gemeente maakt in haar informatievoorziening nu veelal gebruik van sociale media, maar volgens de bestuurders worden met deze media ouderen niet goed bereikt. ‘Ja, we zijn actief op facebook, zegt de gemeente, maar veel ouderen en digitaal ongeletterden lezen dat niet.’ Ze vinden dat Sluis een voorbeeld moet nemen aan andere gemeenten die ook via huis-aan-huis-bladen inwoners informeren. [Ter verdediging van de gemeente Sluis: die doet dat ook – het gaat om het Zeeuws-Vlaams Advertentieblad – maar door een gebrek aan bezorgers wordt deze niet meer overal bezorgd. Met name in het buitengebied is er geen bezorging meer]. De grootste grief van één van hen is dat de overheid de inwoners in de steek heeft gelaten waar het woningbouw betreft. Ze doelt hier met name op de Rijksoverheid en provinciale overheid. ‘Ik voel me hier wel in de steek gelaten. We hadden woningbouw moeten krijgen. Want met woningen krijg je meer mensen erbij.’ En dan gaat het vooral om betaalbare woningen, waaronder sociale huurwoningen, voor starters en ouderen. Ook zij horen dat veel jongeren graag in Zeeuws-Vlaanderen willen blijven wonen. ‘Maar waar is een betaalbaar huis te krijgen?’ Ze zien dat in dorpen als Groede woningen te koop staan. ‘Maar daar willen jongeren niet wonen, je hebt twee ton erbij nodig, voordat het echt is opgeknapt.’

De leerlingen van het Zwin College komen uit de hele regio. Op het Zwin leren jongeren uit uiteenlopende stadjes en dorpen elkaar kennen en worden vriendschappen voor het leven gesloten.

4 Zie Inwonersakkoord Burgerberaad Zorg Zeeland. Zo organiseren we samen de zorg in Nederland, 3 juni 2023.

Scholengemeenschap het Zwin

We lunchen met Marieke Jakobsen, strategisch adviseur van de gemeente Terneuzen, op het centrale plein van Oostburg. Het is mooi weer en het is levendig op de terrassen aan het plein. Zij vertelt dat ze haar baan op het Haagse ministerie van Justitie en Veiligheid twee jaar geleden heeft verruild voor deze baan. Zet zij een trend? We wandelen naar het Zwin College Oostburg, een scholengemeenschap die vorig schooljaar zo'n 750 leerlingen telde, maar ruim twaalf jaar geleden nog 1100. Het Zwin vervult een cruciale sociale rol in Zeeuws-Vlaanderen. De school is ontstaan uit fusies van middelbare scholen met verschillende levensbeschouwelijke nominaties om sluiting vanwege leerlingendaling te voorkomen. Ondanks deze fusies ging het Zwin College als enige resterende school voor voortgezet onderwijs in de regio alsnog bijna failliet. Via de eerste tranche van de Regio Deals kwam er een gezamenlijk reddingsplan van de ministeries van OCW en BZK, de provincie Zeeland en drie Zeeuws-Vlaamse gemeenten ter waarde van 22 miljoen. Plus een bestuurlijke fusie van alle VO-scholen in Zeeuws-Vlaanderen. Desondanks is het behoud van een volledig onderwijscurriculum in de bovenbouw in Oostburg nog altijd geen uitgemaakte zaak of zekerheid.

De leerlingen van het Zwin College komen uit de hele regio. Op het Zwin leren jongeren uit uiteenlopende stadjes en dorpen elkaar kennen en worden vriendschappen voor het leven gesloten. We mogen een 4 havoklas een aantal vragen stellen. De Engelse lerares heeft ons daarvoor ruimte gegeven in haar klaslokaal. Haar familie heeft, vertelt ze ons, de Haagse Schilderswijk

lang geleden verruild voor Zeeuws-Vlaanderen. Zij voelt zich in deze regio thuis als een vis in het water. Ze heeft elders gestudeerd, maar is teruggekeerd om er een gezin te stichten. In korte tijd leren we haar kennen als ambassadeur van deze regio. 'Kom naar Zeeuws-Vlaanderen!' houdt ze haar vrienden voor.

We hadden gehoord dat sommige leerlingen wel 1,5 uur reistijd nodig hebben om bij school te komen, maar dat blijkt niet per definitie het geval te zijn, tenminste als je met de fiets gaat. De leerling met de meeste reistijd op de fiets is dan vijftig minuten onderweg. Wie de bus pakt, haalt inderdaad de 1,5 uur. De leerlingen weten goed gebruik te maken van *the best of both worlds*. Voor hen bestaat er geen grens. Het merendeel van de klas komt minstens één keer in de week in België, vooral voor uitgaan (dansles, discotheek) en de winkels. Er blijkt ook een alcohol- en sigarettengrens te bestaan, in de zin dat je in België vanaf je 16e alcohol mag kopen. Ook de tabak is bij de Zuiderburen goedkoper. Die kansen benutten ze. Knokke en Brugge noemen ze als geliefde uitgaansplekken, maar ze komen ook graag in een café in Breskens, waarvan de eigenaar bedreven is in het organiseren van evenementen. Ze lachen over onze verbazing dat Groede 's avond volledig uitgestorven is. Leer hun Zeeuws-Vlaanderen kennen! Maar ze waarderen, desgevraagd de rust en de ruimte, precies zoals jongeren in Noardeast-Fryslân ons duidelijk maakten.

Een van hen vertelt dat hij op de bakfiets boodschappen doet voor zijn demente opa en zo nodig voor andere dorpsgenoten.

'We zijn eraan gewend'

Ja, ze maakten veel gebruik van het openbaar vervoer en dat is nu eenmaal knudde, veel woorden willen ze er niet aan wijden ('We zijn eraan gewend'). Belangrijk is om snel je rijbewijs te halen, je kan tegenwoordig gelukkig al vanaf 16,5 jaar beginnen met je theorie. Klopt het dat het gebruikelijk is om elkaar te begroeten in Zeeuws-Vlaanderen, vroegen we. 'Je zegt altijd hallo', bevestigen ze, behalve tegen toeristen. Maar hoe zie je dan dat iemand een toerist is? De Duitse toeristen zijn goed te herkennen aan hun fietshelm, zeggen de jongeren lachend. Ankie Feldbrugge van het Participatienetwerk Zeeland is met ons meegekomen. Zij verruilde op latere leeftijd Zuid-Holland voor een baan in Zeeuws-Vlaanderen. Nu is ze met pensioen, maar maatschappelijk zeer actief, onder andere als bestuurslid van het dorpshuis in Waterlandkerkje. Zij vraagt door over waar de jongeren nog meer graag komen. Het jongerencentrum Time Out in Oostburg, vlakbij de school, blijken ze links te laten liggen, ook in dorpshuizen komen ze nauwelijks. Waar dan wel? Waar hangen ze rond? Dat werd niet helemaal duidelijk. Ze spreken veel bij elkaar thuis af en in de zomer is er het strandleven. Vooral in het verenigingsleven, in het bijzonder de voetbalclubs, blijken ze veel tijd met elkaar door te brengen. De leerlingen zien hun opa's en oma's ouder worden. Ze zien hun worsteling voor het krijgen van de juiste zorg. Ze

Winkelgebied in Oostburg (op de achtergrond het gemeentehuis van Sluis)

weten dat er weinig plekken in verzorgingshuizen zijn en dat zorgpersoneel schaars is. Een van hen vertelt dat hij op de bakfiets boodschappen doet voor zijn demente opa en zo nodig voor andere dorpsgenoten. Ook zijn ze zich bewust van de kwetsbaarheid van het verenigingsleven door de vergrijzing, te weinig jonge mensen willen zich daarvoor inzetten, vertelt één van de leerlingen aan ons.

Zien ze voor zichzelf dan een toekomst in Zeeuws-Vlaanderen? Een lastige vraag als je 16 jaar bent, maar na aarzeling gaf toch meer dan de helft aan dit een aantrekkelijk vooruitzicht te vinden. Eén leerling gaf aan een eigen onderneming te willen beginnen, een ander zag een baan bij de marechaussee (douane) in Vlissingen wel zitten, voor de andere leerlingen was het nog een vraagteken. Maar een toekomst in Zeeuws-Vlaanderen? Zeker! Wat zou daarbij helpen, vragen we nog op de valkreep, voordat de bel ons gesprek afkapt. Beter, betaalbaarder en frequenter rijdend openbaar vervoer, zeggen ze, en geen tolheffing meer. En ja, de Breda-bus mag zeker terugkomen.

Volgende halte **IJzendijke**

In 2024 werden verschillende teams van Voetbalvereniging IJzendijke kampioen

Chinees restaurant annex snackbar van IJzendijke

Ankie rijdt ons vervolgens naar IJzendijke (2.338 inwoners⁵), daar staat een gesprek met leden van de gelijknamige voetbalclub op het programma. Ankie vertelt in de auto over haar eigen ervaringen als nieuwkomer met ‘inburgering’ in Zeeuws-Vlaanderen. Ze bevestigt wat we eerder hoorden: dat dit niet altijd eenvoudig is. Dorpsgemeenschappen kunnen zowel insluitend als uitsluitend zijn. Omdat het programma enige speling heeft, drinken we iets op het marktplein van IJzendijke in de enige open horecagelegenheid: een Chinees restaurant annex snackbar. Voor de rest is alles dicht en uitgestorven. Het biedt ons ook de kans om aan het marktplein gelegen museum Het Bolwerk te bezoeken. Het museum brengt de rijke geschiedenis van de streek in beeld en laat zien hoe men zich hier door de eeuwen heen tegen vijanden heeft verdedigd. Veel aandacht is er voor De Tachtigjarige Oorlog met zijn forten, schansen en versterkte steden (Staats-Spaanse Linies) en de bunkers van de Tweede Wereldoorlog. Ze zijn nog overal te zien.

‘De bus blijft absoluut noodzakelijk’

Van het museum wandelen we naar de voetbalclub, waarvan de velden schitteren in de najaarszon. Er is een hartelijk ontvangst door vier bestuursleden van VV IJzendijke, waaronder de voorzitter. Trots laat hij ons de accommodatie zien en wijst op een recente aanwinst: een robot die buiten het gras maait. Jeroen brengt pizza's. Na de maaltijd praten we in de kantine verder. VV IJzendijke kent een lange geschiedenis sinds de oprichting in 1918. De jeugdteams voetballen door een samenwerking met SV Oostburg tegenwoordig onder de naam SJO WZV United (West Zeeuws Vlaanderen United). Ook voetbalclubs hebben net als scholen samenwerkingsconstructies nodig om overeind te blijven. In het gesprek komen de achilleshielen van Zeeuws-Vlaanderen opnieuw voorbij, waaronder het openbaar vervoer. Beeldend beschrijft één van de bestuursleden hoe inwoners zelf het openbaar vervoer ondermijnen door hun kinderen zelf met de auto naar school te rijden. ‘Nu rijdt er een bijna lege bus voorbij en een sliert auto's met moeders erachter die hun kinderen met de auto naar school brengen.’ Ouders gaan zelf rijden omdat de kosten van de bus hoog zijn, voor gezinnen met meerdere schoolgaande kinderen is de bus niet te betalen. Maak de bus betaalbaar is hun hartenkreet (‘De bus blijft absoluut noodzakelijk’) en laat de bus door ieder dorp rijden en niet slechts – zoals nu – langs de dorpsranden.

‘Het betekent hoogwaardige werkgelegenheid’

De bestuursleden van de voetbalclub wijzen op de noodzaak van woningbouw, vooral voor jonge mensen, maar ook voor ouderen. Ze zijn ervan overtuigd dat de nu wegtrekkende theoretisch opgeleide jeugd te binden is aan Zeeuws-Vlaanderen als de juiste betaalbare woningen gebouwd worden én voorzieningen op orde zijn. Ze vertellen dat twaalf jongeren zich onlangs hadden ingeschreven voor een woning, maar slechts eentje geholpen kon worden (‘De an-

⁵ Per 1 januari 2024.

Kantine VV IJzendijke

dere elf zijn elders een woning gaan zoeken'). Wat is er zo aantrekkelijk aan IJzendijke? 'De weidsheid. Mijn kinderen gaan naar buiten om te spelen en dan zien we ze weer terug om vijf uur als we gaan eten. Ze kunnen slootjespringen in de modder. Dat is een van de belangrijke redenen voor mij om hier te wonen.' Toch wijzen ze ook op het belang van economie voor Zeeuws-Vlaanderen en juichen daarom de mogelijke komst van kerncentrales toe. 'Het betekent hoogwaardige werkgelegenheid.' Ze hopen voorts dat milieueisen niet zo opgeschroefd worden dat het tot het vertrek van bestaande industriële bedrijvigheid leidt. Een mooi landschap is belangrijk, maar economie ook.

“

Met alleen mensen uit België schieten we niets op.

De bestuursleden zijn kritisch over Cadzand-Bad, het chique vakantiedorp, dat 'voor de lokale bevolking niets te bieden heeft.' Ze kijken ook kritisch naar de Belgen die in IJzendijke komen wonen. 'De Belgen die hier komen, doen niks voor de gemeenschapszin, die zijn niet betrokken bij het IJzendijkse leven. Met alleen mensen uit België schieten we niets op.' De bestuursleden typeren IJzendijke als een hechte gemeenschap, met een bruisend verenigingsleven, waar jong en oud zich met elkaar verbonden voelen ('Iedereen groet elkaar') veel wordt georganiseerd ('Iedere maand is er wel wat te doen'), en er naar elkaar wordt omgekeken. 'Het maakt niet

uit waar ik mee zit, er is altijd wel iemand die mij erbij kan helpen.’ Het is een patroon in onze tweedaagse. Sommige gesprekspartners maken relativerende opmerkingen over de kracht van de aanwezige gemeenschapszin, andere halen deze juist naar voren, zoals de leden van de voetbalclub. Binnen de voetbalclub zien ze geen verschillen tussen inwoners met een katholieke of protestantse signatuur (‘Wij hebben geen geloofsovertuiging’). De enige kerk die nog open is in IJzendijke wordt zowel door katholieken als protestanten gebruikt. Laat basisscholen met verschillende religieuze denominaties fuseren om als basisschool te overleven, is hun boodschap (op veel plekken gebeurt dit al). Eén van de bestuursleden zegt bewust haar kinderen naar de basisschool in het dorp te brengen, en niet naar een basisschool in België. ‘Je holt zelf je eigen onderwijs uit als je je kinderen naar België naar school brengt.’ Ze kent de financiële voordelen van het gebruik van voorzieningen in België. Ze geeft als voorbeeld muziekles. De kosten in België zijn een fractie van die in de eigen gemeente. Op de eigen muziekschool werd ze getipt over het goedkope aanbod in België. ‘Je bent een dief van je eigen portemonnee als je het niet doet’.

Den Haag snapt niet wat hier speelt’, is hun oordeel.

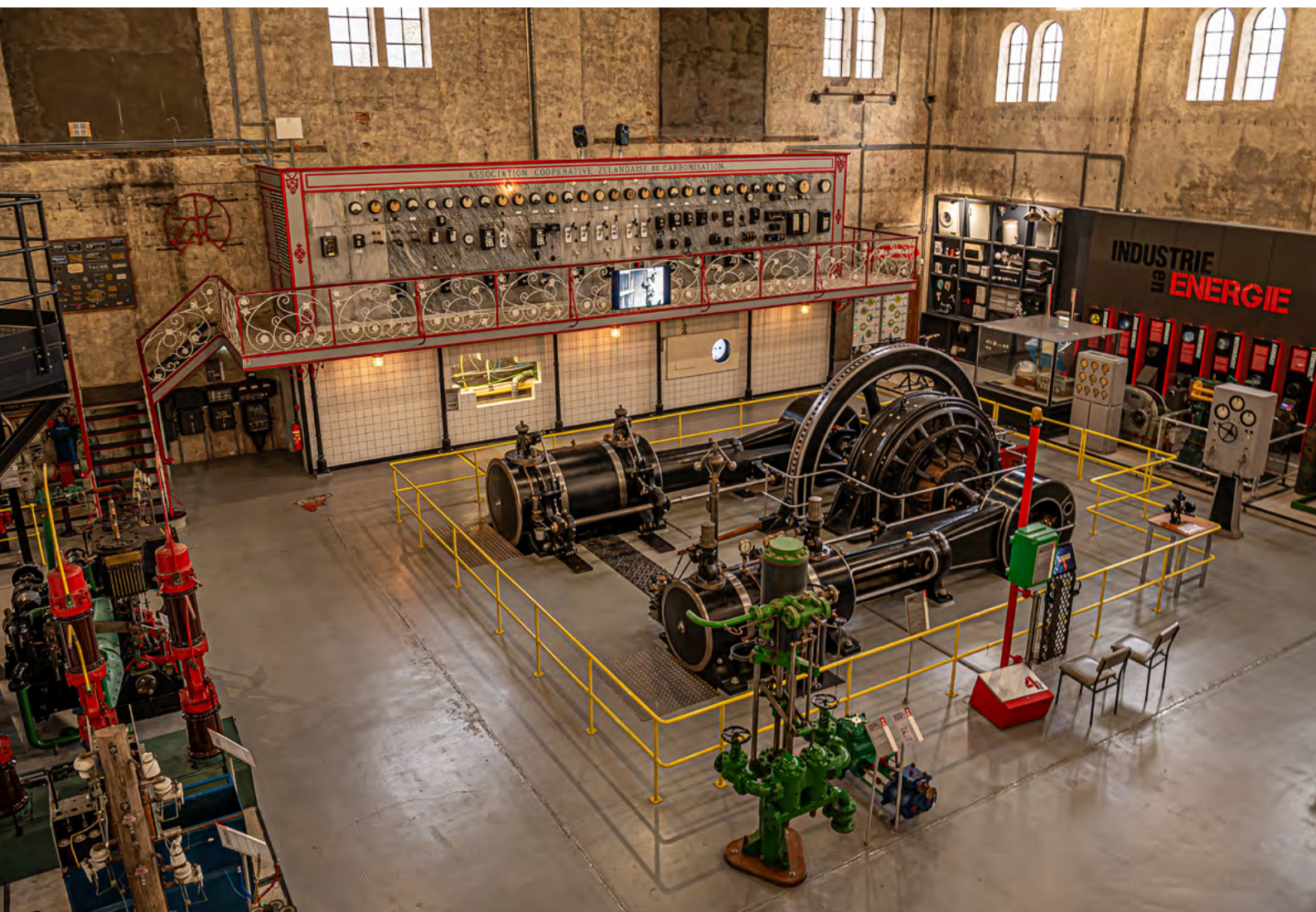
Hebben ze vertrouwen in de overheid? Den Haag staat heel ver van hun vandaan. ‘Den Haag snapt niet wat hier speelt’, is hun oordeel. De provincie zien ze als een nutteloze laag die weinig toevoegt en bouwplannen van de gemeente Sluis tegenhoudt, bijvoorbeeld voor jongeren. En zonder jeugd geen toekomst. ‘Wat voegt de provincie toe? Ik zit altijd in het stembureau, mensen weten niet wat de provincie doet, er is totaal geen informatie over wat ze doen.’ Over de gemeente en het College oordelen ze positiever. De burgemeester zit bij de fietsclub, sommige ambtenaren wonen in IJzendijke. Ze zijn als leden van de gemeenschap benaderbaar en aanspreekbaar. Maar de contacten met het gemeentehuis zijn stroever – het is lastig afspraken maken (‘Dan is die ene ambtenaar net niet aanwezig bijvoorbeeld’). Ook hebben ze vragen over de capaciteit van de gemeente. Zeker in het hoogseizoen als het inwonertal enorm stijgt met de komst van de vele toeristen is er volgens hen een gebrek aan capaciteit. ‘Qua ambtelijke organisatie zijn we hier onvoldoende op toegerust. We hebben voor die schaal niet een passend aantal beleidsmakers, handhavers et cetera.’

Hoe zit het met contact met de gemeenteraad? Ook dat kan beter, is hun oordeel. Ze vinden dat de verschillende dorpen niet altijd even goed vertegenwoordigd zijn in de raad. Eén van hen: ‘Ik vind dat we weinig contact met hen hebben.’ Wat is er nodig om als inwoners meer vertrouwen in de overheid te krijgen, zowel de nationale als lokale overheid, vragen we. De bestuursleden zouden het goed vinden als gemeenteraadsleden vaker bijeenkomsten zouden organiseren. Komt langs in de dorpen om te vertellen over het verkiezingsprogramma en ga het gesprek aan. Houd je aan je beloftes: zorg dat als je iets toezegt het ook doet. En ze hebben ook concrete ideeën: verleng ieder dorp met een straatje om meer woningen beschikbaar te maken en zorg dat er betaalbare woningen komen voor de jeugd.

Volgende halte Sas van Gent

Industrieel Museum Zeeland is gevestigd in de monumentale suikerloods in Sas van Gent

De carnavalscultuur van Sas van Gent

Na afscheid te hebben genomen van de voetbalclub, komen we in de schemer aan in industriestadje Sas van Gent (3.555 inwoners⁶). Het décor is dan volledig gewijzigd. In plaats van akkers, bomenrijen aan verre horizonnen, zijn we ineens omringd door fabrieken en rokende schoorstenen. We rijden langs het Industrieel Museum Zeeland, gehuisvest in de voormalige suikerloods van de eerste Coöperatieve Suikerfabriek. Het NRC Handelsblad wijdde er onlangs een artikel aan.⁷ Het museum bestaat bij de gratie van de tomeloze inzet van vrijwilligers. We zijn te gast bij een andere vorm van maatschappelijk initiatief dat in het DNA van dit grensstadje zit: de carnavalscultuur. We hebben met vier bestuursleden van de Carnavalsvereniging Sas van Gent afgesproken in café Reseda. Ook de biljartclub is in de uitspanning neergestreken en speelt fanatiek op de vele biljarttafels. We stuiten eindelijk op drukte en reuring, tot nu toe hadden we door een verstild Zeeuws-Vlaanderen getoerd. Het bestuur leidt ons naar een vergaderruimte waar de wanden gevuld zijn met foto's van voormalige Prinsen Carnaval. De unieke carnavalscultuur komt voor ons tot leven. In Sas van Gent woon je omdat je werkt in de industrie, vertellen ze ons, niet voor de weidse natuur. Die vind je elders. Ze staan stil bij een aantal ontwikkelingen dat ons eerder is voorgehouden. De komst van steeds meer Belgen, omdat de woningen aan deze kant van de grens goedkoper zijn, maar ook de aanwezigheid van steeds meer arbeidsmigranten. Hoewel ze bijna boven op de grens wonen, ligt hun oriëntatie toch bij Nederland. Daarin verschillen ze met de ondernemers van Sluis, dat andere grensstadje.

Versterken regionale economie

In het versterken en vernieuwen van de regionale economie zou de sleutel voor het toekomstig bestendig maken van Zeeuws-Vlaanderen liggen, hoorden we tijdens onze rondgang. Door zowel praktisch opgeleiden, theoretisch opgeleide inwoners en jonge gezinnen vast te houden én aan te trekken, zou de woningmarkt en de sociale infrastructuur versterkt kunnen worden (zorg, onderwijs, welzijn, openbaar vervoer). Mogelijk zou de komst van Rijksdiensten naar Zeeuws-Vlaanderen, een dependance van de Erasmus Universiteit Rotterdam of nieuwe industrie (de komst van een nieuwe generatie kerncentrales?) daarvoor kunnen zorgen. Ook de online economie biedt kansen. Wonen in Zeeuws-Vlaanderen, online in contact met cliënten en een elders gevestigd hoofdkantoor.

Vele commissies hebben in het verleden op de belangrijke economische motoren van Zeeuws-Vlaanderen gewezen, bijvoorbeeld de Commissie Structuurversterking en Werkgelegenheid Zeeland ('Commissie-Balkenende') in 2016 met het advies

>>

⁶ Per 1 januari 2024

⁷ Gretha Parma (2024). 'In het museum van Sas van Gent zie je machines aan het werk'. In: *NRC Handelsblad* van 17 september 2024.

Industriepark Dow Chemical

Café Reseda, thuisbasis van Carnavalsvereniging Sas van Gent

Zeeland in stroomversnelling. Of zie *Zeeland. De kracht van kustregio's* (2014) van Gert-Jan Hosper, bijzonder hoogleraar bij de afdeling Geografie, Planologie en Milieu van de Radboud Universiteit. Op een aantal motoren wordt steeds gewezen: de (1) chemische sector met wereldspelers als DOW Chemical en Yara, Cargill in Sas van Gent, (2) innovatieve duurzame landbouw, visserij en energieopwekking, (3) hoogwaardig kusttoerisme, gastronomie en horeca of breder de vrijetijdsector, (4) innovatieve zorgexperimenten, (5) nauwere samenwerking tussen de haven van Terneuzen met die van Antwerpen, Gent en Rotterdam.

De economie van Zeeuws-Vlaanderen leunt verhoudingsgewijs sterk op mbo'ers. Platform31 heeft daar verschillende rapporten aan gewijd.⁸ Scaldia in Terneuzen biedt innovatief mbo-onderwijs aan - maar de tendens is dat opleidingsniveaus omhoog gaan, met name de transitie naar een *biobased economy* vraagt in toenemende mate om hoger opgeleiden. Kansen liggen er voor innovatieve start-ups. Cruciaal: houd rekening met tweeverdieners. Zowel de ene als de andere partner wil een bevredigende baan. Als Zeeuws-Vlaanderen hoogwaardige banen voor partners zou kunnen bieden, zou dat een enorme troefkaart zijn voor het binden van high potentials en hun gezinnen aan deze regio.

De carnavalscultuur is nauw verboden met een kroegcultuur en heeft in die zin ook een belangrijke economische betekenis.

‘Als het sociale oog van het dorp’

Grote zorg van de bestuursleden, ook daarin sluiten ze aan bij veel van onze gesprekspartners, is het verdwijnen van voorzieningen. Ze prijzen zich gelukkig met de aanwezigheid van een multifunctioneel centrum en een basisschool, maar zien het ziekenhuis van Terneuzen en het openbaar vervoer steeds verder uitgekleeft worden, hun winkelstraat is in rook opgaan, en heel cruciaal voor hen: het verdwijnen van kroegen. De carnavalscultuur is nauw verboden met een kroegcultuur en heeft in die zin ook een belangrijke economische betekenis. Zo vrezen ze ook

⁸ Uytterlinde, M. e.a. (2017), *Toekomst voor mbo-jongeren in dunbevolkte gebieden*. Den Haag, Platform31.
Uytterlinde, M. e.a. (2018), *Lerend werken en werkend leren. Innovaties in het mbo in dunbevolkte gebieden*. Den Haag, Platform31
Dorenbos, Ruud en Radboud Engbersen (2018), *Start-ups aan de randen van het land. Divers, creatief en veelbelovend*. Den Haag, Platform31.

het voorbestaan van de kroeg waar we nu zitten. Als de huidige eigenaar stopt, staat er dan wel een nieuwe opvolger klaar? Is die te vinden? Het is de carnavalscultuur die in belangrijke mate voor het sociale cement van Sas van Gent zorgt en het sociale leven structureert. De carnavalsvereniging fungeert 'als het sociale oog van het dorp'. 'We vragen dorpsbewoners of ze iemand kennen die ziek of eenzaam is of niet lekker in z'n vel zit. We gaan bij hen langs op de vrijdag voor carnaval om ze een hart onder de riem te steken. Het is een soort traditie, we bezoeken dan ook inwoners van Sas van Gent in het ziekenhuis van Terneuzen.' De carnavalsvereniging fungeert ook als bindmiddel tussen verschillende verenigingen, zo lopen de lokale muziekverenigingen altijd mee in de carnavalsoptocht. Samenwerking is ook nodig om verenigingen in stand te houden ('Het voortbestaan van veel verenigingen staat onder druk'). De bestuursleden geven aan dat het lastig is om nieuwe, jonge vrijwilligers te vinden voor bestuurstaken. Jongere generaties vieren graag carnaval, maar voor organisatorische taken deinzen ze terug.

'Je mag al blij zijn als je een mens aan de telefoon krijgt en geen bandje'

Ook de veranderende bevolkingssamenstelling – meer Belgen, meer arbeidsmigranten – zorgt ervoor dat deze cultuur dreigt te verzwakken. Gaan deze groepen inwoners daaraan meedoen, gaan arbeidsmigranten zich blijvend in Sas van Gent vestigen? Ze vertellen dat 'hun' verkeersregelaars, ontstaan uit de eigen carnavalscultuur, ook in Brabant en verder ingezet worden bij Carnavalsoptochten. Ze zijn er uitermate trots op. Het gemeenschapsleven is de grote kracht van Sas van Gent. Niet het landschap, niet historische monumenten (of het moet het industrieel erfgoed zijn), maar het samen dingen doen. 'De charme hier is het verenigingsleven. Mensen kijken naar elkaar om, helpen elkaar. De echte Sassenaar zal altijd helpen.' Hun relatie met de gemeente Terneuzen is goed waar het gaat om zaken rond carnaval, al is de relatie afstandelijker dan toen Sas van Gent nog een zelfstandige gemeente was. Ze nemen waar dat de gemeente contact zoekt met inwoners van Sas van Gent, bijvoorbeeld door openbare bijeenkomsten te organiseren waar inwoners geïnformeerd worden en de kans krijgen hun mening en visie te geven, maar de afstand is voor veel inwoners een te grote drempel om daarnaartoe te gaan. Ze vinden – we hoorden het al eerder – dat de gemeente met een bereikbaarheidsprobleem kampt. 'Je mag al blij zijn als je een mens aan de telefoon krijgt en geen bandje. Als je niet weet waar je moet zijn, dan ga je van het kastje naar de muur.' Over het aantrekken van theoretisch opgeleiden zijn ze sceptisch. Ze zien bijvoorbeeld dat expats zich maar voor korte tijd laten binden en dan weer vertrekken. Volgens hen is de uitdaging om de huidige (jeugdige) theoretisch opgeleiden vast te houden. Onder andere daarom verwelkomen ze de mogelijke komst van kerncentrales. Ze vinden het een vorm van schone energie die economische kansen biedt voor Zeeuws-Vlaanderen.

Volgende halte **Zaamslag**

Hofleverancier Johan van Westen, derde generatie Van Westens

Ondernemerszin in Zaamslag

Na het gesprek met de carnavalsvereniging zoeken we ons hotel op in het centrum van Sas van Gent, het was een dag van misschien wel te veel indrukken. Er zijn veel zorgen met ons gedeeld, maar we zijn ook onder de indruk geraakt van de actieve inwoners en ondernemers die we gesproken hebben. Ook de tweede dag begint met een gesprek met ondernemers, nu in Zaamslag, een dorp van 2715 inwoners, deel uitmakend van de gemeente Terneuzen. In Van Westen Mannenmode spreken we drie leden van Zaamslag Vooruit (ZAVO), de oudste ondernemersvereniging van Zeeuws-Vlaanderen, opgericht in 1948. Aan een lange tafel in Van Westen Mannenmode spreken we de eigenaar, maar ook een bakker en een makelaar. Van Westen Mannenmode is een familiebedrijf en draagt sinds 2023 de titel Hofleverancier, het bedrijf is in 1923 opgericht. Zaamslag is een dorp met ondernemerszin, horen we, en ook dat de protestante kerk nog steeds een belangrijke maatschappelijke rol vervult in de sociale structuur van het dorp.

Zaamslag is een dorp met ondernemerszin, horen we, en ook dat de protestante kerk nog steeds een belangrijke maatschappelijke rol vervult in de sociale structuur van het dorp.

‘Dat is de grootst mogelijke onzin’

Ze benadrukken – we hoorden het eerder - dat de komst van mensen van buiten de sociale samenhang van het dorp verzwakt, en dan gaat het zowel om arbeidsmigranten, Belgen die in Zaamslag en omgeving gaan wonen, als alle andere groepen van buiten. ‘Mijn burens komen uit Rotterdam, die hebben hun woning daar goed ver-kocht, ze wonen hier wel, maar zijn sociaal gezien nul verbonden aan het dorp.’ De aanwezige makelaar wijst erop dat 30-40% van de woningen in de grensdorpen van Zeeuws-Vlaanderen Vlaams woningbezit is. In de meeste gevallen betreft het Vlamingen die van net over de grens verhuizen naar Zeeuws-Vlaanderen, maar ze blijven in Vlaanderen werken en hun sociale leven daar ook voortzetten.

In het gesprek benadrukken de ondernemers het cruciale belang van woningbouw. Met woningen is het volgens hen mogelijk jonge mensen vast te houden, en zelfs ook mogelijk om geboren en getogen inwoners van Zaamslag te verleiden tot terugkeer. ‘Leefbaarheid staat of valt bij iemand die hier na te zijn opgegroeid kan blijven wonen.’ De makelaar weerspreekt het beeld dat er niet genoeg huizen voor starters zijn in Zeeuws-Vlaanderen. ‘Dat is de grootst mogelijke onzin, die zijn er volop! 70 procent van het woningaanbod in Zeeuws-Vlaanderen is onder de drie ton, in Zaamslag staat zelfs heel veel onder de twee ton. Dus je kunt hier goedkoop wonen.’ In de visie van de makelaar moet je dan ook geen starterswoningen bouwen, maar juist woningen voor ouderen, zodat zij doorstromen en hun goedkope woningen vrijkomen. Jonge mensen kunnen die stapsgewijs opknappen en verduurzamen zodat ze in waarde stijgen.

Tot voorkort was Zaamslag een echt CDA-dorp. Bij de tweede kamer verkiezingen werd de PVV de grootse partij. Dat was vroeger ondenkbaar aldus een van de ondernemers, die het idee heeft dat er een onterechte ontevredenheid heerst en een verkeerd beeld over een vermeend woningtekort. '70% van het woningaanbod hier is onder de 3 ton. In Zaamslag is zelfs heel veel onder de 2 ton. Dus je kunt hier goedkoop wonen én je hebt alle voorzieningen en toch blijven we hier zeuren en stemmen PVV, want asielzoekers krijgen voorrang en die Pool woont in een huis waar ik had kunnen wonen. Dat is de grootste onzin die er is, hier'.

Ook mensen uit België zijn welkom. Maar dan is het belangrijk dat deze mensen wortelschieten in Zaamslag, zich blijvend vestigen, dat hun kinderen hier opgroeien en onderdeel worden van de lokale samenleving.

Naast dit aanbod van 'opknappwoningen', zegt een van hen, zou er ook een aanbod moeten zijn voor mensen die verder in hun wooncarrière zijn ('die willen iets mooiers'). Ze stellen vast dat 'het erop lijkt' dat er weer mag worden gebouwd. Wat hen betreft is dat hoog tijd. Eén van de ondernemers typeert Zeeuws-Vlaanderen als een 'overloopgebied'. Ook mensen uit België zijn welkom, maar dan is het belangrijk dat deze mensen wortelschieten in Zaamslag, zich blijvend vestigen, dat hun kinderen hier opgroeien en onderdeel worden van de lokale samenleving.

'Hij is een kind van Zeeuws-Vlaanderen'

De ondernemers stralen vertrouwen uit in de toekomst, ze voelen zich niet in de steek gelaten door de Rijks-overheid, ook met de lokale overheid 'kunnen ze best goed overweg'. Maar wat zouden ze willen van de overheid? Ze verwachten niet dat Rijksdiensten deze kant op komen, maar staan welwillend tegenover de mogelijke komst van kerncentrales, want die staan er al in hun omgeving. Hun komst zou een belangrijke impuls voor de werkgelegenheid zijn. De ondernemers zijn tevreden dat Hugo de Jonge is benoemd als waarnemend commissaris van de Koning van Zeeland. Hij is een kind van Zeeuws-Vlaanderen en in Zaamslag opgegroeid. De ondernemers zien het als gemiste kans dat Zeeuws-Vlaanderen door het vorige kabinet niet is aangewezen als groeiregio wat betreft woningbouw.

Volgende halte **'t Verdronken Land van Saeftinghe**

Landschap bij het Verdronken Land van Saeftinghe

Naar de gemeente Hulst en 't Verdrongen Land van Saeftinghe

Na een korte wandeling door het dorpshart van Zaamslag rijden we naar de gemeente Hulst, in het bijzonder naar een prachtige uithoek van Zeeuws-Vlaanderen: het Verdrongen Land van Saeftinghe. Het is een gebied rijk aan uitgestrekte schorren, geulen en slikken en biedt een blik op het 'oerlandschap van Zeeland'.

In een paviljoen kletsen we met iemand die helpt in de bediening. Ze is als Zeeuws-Vlaamse al een tijd geleden naar Amsterdam verhuisd, maar nu is ze tijdelijk terug om voor haar moeder te mantelzorgen. Daarnaast organiseert ze met regelmaat 'hippe activiteiten' in Zeeuws-Vlaanderen, geïnspireerd op haar ervaringen in de randstad. Ofwel: Zeeuws-Vlaanderen is geen eiland en absorbeert culturele invloeden van elders (randstad, Belgisch achterland, et cetera).

Laatste halte **Kloosterzande**

Vrijwilligers in de Emmahal van Kloosterzande

Kloosterzande: ‘We krijgen niet de parels uit de randstad’

In de middag strijken we voor de laatste twee gesprekken neer in de Emmahal in Kloosterzande (3.185 inwoners⁹). De sporthal is het domicilie van verschillende dorpse sport- en cultuurverenigingen. We spreken met een aantal sociale professionals: medewerkers van een woningcorporatie, een gemeentelijke wijkcoördinator en een wijkagent. Opnieuw passeren de grote maatschappelijke vraagstukken van Zeeuws-Vlaanderen de revue, maar ook niet eerder benoemde maatschappelijke problemen als de toename van eenzaamheid, de aanwezigheid van zorgmijders, verslaving, verwaarlozing en mensen met verward gedrag. Omdat we vooral dorpen hadden aangedaan, waren deze problemen nog niet echt aan de orde gekomen. Een gelijke ervaring hadden we ook in de vorige halteplaats Noardeast Fryslân. In meer stedelijke omgevingen, zoals voor Zeeuws-Vlaanderen in wijken van Terneuzen en Hulst, manifesteren deze problemen zich frequenter dan in een kleinschalige dorpse setting. De professionals zagen deze problemen in ernst toenemen. De oorzaak daarvan ligt volgens hen deels in de komst van maatschappelijk kwetsbare bewoners van elders, die in Zeeuws-Vlaanderen gemakkelijk een goedkope huurwoning kunnen krijgen. ‘We krijgen niet de parels uit de randstad’. Hetzelfde geldt voor de criminaliteit. Ook daar heeft Zeeuws-Vlaanderen mee van doen. Zeeuws-Vlaanderen blijkt een aantrekkelijk gebied te zijn voor criminelen. Het heeft onder andere te maken met de onderbezetting van de politie, maar ook met aanrijdtijden door de lange afstanden. De politie kan niet altijd snel ter plaatse zijn. ‘Je kan je hier verdekt opstellen en je zit lekker dicht bij de grens’. Bovendien is er sprake van een lage meldingsbereidheid. ‘Je verlinkt elkaar niet.’

De aanwezige sociale problematiek zorgt ervoor dat de woningcorporatie haar maatschappelijke rol heeft aangescherpt. Ze probeert goed zicht te krijgen op haar huurders, periodiek waar nodig op huisbezoek te gaan, te voorkomen dat huurachterstanden oplopen en kwetsbare huurders zo goed mogelijk te helpen. De gemeente Hulst kent een wijkcoördinator die nauw betrokken is bij de verschillende wijken, maar ook aanwezig is bij alle dorpsvergaderingen. Deze functie wordt door bewoners op prijs gesteld omdat het zorgt voor korte lijntjes met het bestuur. De gemeente Sluis (ongeveer 23.000 inwoners) kent eveneens een coördinator voor de 15 stads- en dorpsraden. De 15 dorpen van de gemeente Sluis zijn eigenlijk te beschouwen als kleine wijkjes of beter buurtjes. Ofwel: gemeenten in Zeeuws-Vlaanderen proberen met dit type functies goed zicht te hebben op wat in wijken, dorpen en kernen leeft en speelt.

Opnieuw passeren de grote maatschappelijke vraagstukken van Zeeuws-Vlaanderen de revue, maar ook niet eerder benoemde maatschappelijke problemen als de toename van eenzaamheid, de aanwezigheid van zorgmijders, verslaving, verwaarlozing en mensen met verward gedrag.

9 Op 1 januari 2024

Proefballonnetjes irriteren

De professionals wijzen erop dat landelijke politici en bestuurders gemakkelijk geneigd zijn om plannen en ideeën los te laten op Zeeuws-Vlaanderen, zoals in het geval van Rijksbrede projecten als de aanleg van waterstofleidingen, kerncentrales en de verkenning van wind op zee. Bewoners vragen zich volgens hen af of het meer zijn dan 'proefballonnetjes'. Ze zorgen voor veel onrust bij hen en vergroten niet hun vertrouwen in overheid en politiek. 'Bied bewoners perspectief, wees transparant, zeg waar ze aan toe zijn. Zijn het serieuze plannen? Nu wordt er omheen gedraaid, dat irriteert mensen.'

Krachten bundelen in de Emmahal van Kloosterzande

Ons tweede gesprek in de Emmahal voeren we met vrijwilligers van lokale verenigingen. Twee van de verenigingen maken gebruik van de Emmahal: tafeltennisvereniging Sla Altijd Raak en Stichting Kloortje. De laatste organiseert dans- en muziekactiviteiten. De Emmahal, begrijpen we, is met grote inbrengen van eigen leden, gerealiseerd. Leden en vrijwilligers hebben de krachten gebundeld om de leefbaarheid in Kloosterzande en omgeving te versterken. Ook tennisclub TC Hontenisse en voetbalclub V.V. Hontenisse zijn daarbij aangesloten. Betrokkenen hebben een enquête onder inwoners en leden van sport- en cultuurverenigingen uitgezet. Met de uitkomsten zijn toekomstscenario's gemaakt, die vervolgens getoetst zijn op hun haalbaarheid. Hun ambitie is om een vernieuwd Sport- en Cultuurpark te realiseren. De betrokkenen werken nauw samen met verschillende afdelingen van de gemeente Hulst. De situatie nu is dat de gemeente op korte termijn geen budget beschikbaar heeft voor een vernieuwd Sport- en Cultuurpark, bovendien 'is ze nog niet zo ver' om deze keuze te maken. De vrijwilligers: 'We werken sneller dan de gemeente'.

Van Zeeuws-Vlaanderen één gemeente maken?

Gevraagd naar hun ervaringen met de samenwerking met de gemeente wijzen ze op de korte lijnen. De gemeente is goed benaderbaar, maar de samenwerking wordt wisselend ervaren. Soms is er veel enthousiasme als inwoners met een plan komen, maar dan horen ze vervolgens niks. 'Dat demotiveert.' Bij andere projecten ervaren ze juist een sterke betrokkenheid van ambtenaren. 'Als we subsidie aanvragen, is dat nooit een probleem. Daar zit een super betrokken ambtenaar die meedenkt en meewerkt'. Een ander merkt op: 'Het zit heel erg in personen. Als je medewerkers persoonlijk kent, krijg je zaken sneller voor elkaar. Het is ons kent ons.' Ook merken ze op dat 'niet alle afdelingen van elkaar goed weten waar ze mee bezig zijn', bijvoorbeeld als het gaat om het realiseren van ontmoetingsplekken en -ruimtes. Hoe kijken ze aan tegen het idee om van Zeeuws-Vlaanderen één gemeente te maken, vragen wij hen. Eerder op dag kwam deze suggestie ook voorbij. Enkele vrijwilligers zien dit als 'onafwendbaar'. Het heeft als voordeel dat er dan meer capaciteit en expertise in huis kan worden gehaald. Aan de andere kant kan het ook de afstand tot burgers vergroten, maar, zo wordt, genuanceerd: 'Sinds het ontstaan van de fusiegemeente Hulst zijn angsten van inwoners over verslechtering niet uitgekomen'.

Koningsdag in Kloosterzande

men'. Ofwel: de laatste schaalvergroting heeft niet slecht uitgepakt. Toch blijft er reserve. Mogelijk leidt het tot een verdere verschraling van voorzieningen. Ofwel: over schaalvergroting en de voors en tegens ervan is het laatste woord niet gezegd.

“

Toen ik ooit ben gevraagd voor het Oranjecomité beschouwde ik dat als een hele eer. Het gaf status. Nu lijkt geen kip meer geïnteresseerd.

Vrijwillige inzet onder druk

Voor onze gesprekspartners is het vinden van nieuwe jongere vrijwilligers dé grote uitdaging. Nu komt het werk te veel neer op de inzet van dezelfde groep oudere vrijwilligers. De groep met wie we vanmiddag spreken is hiervan een treffend voorbeeld. Ieder van hen vervult minstens drie verschillende vrijwilligersfuncties in het dorp. De animo voor vrijwilligerswerk neemt af, ook de status. 'Toen ik ooit ben gevraagd voor het Oranjecomité beschouwde ik dat als een hele eer. Het gaf status. Nu lijkt geen kip meer geïnteresseerd.' Gelukkig heeft een recente oproep nieuwe vrijwilligers opgeleverd voor het helpen organiseren van de jaarlijkse Koningsdagactiviteiten.

Naast vrijwilligers hebben verenigingen ook voldoende leden nodig. Door samenwerking met verenigingen uit naburige kernen slagen ze er vooralsnog in teams in competities te houden. Maar voor hoelang nog?

Wankele (zorg, ov, horeca, winkelbestand) en sterkere voorzieningen (onderwijs, sport, cultuur)

De vrijwilligers vertellen dat er in Kloosterzande nog een goed aanbod is van sport- en culturele voorzieningen ('Er is voor iedereen wel wat wils'), maar dat er van de horeca niet veel over is en recent de slager en een tandartspraktijk de deuren hebben gesloten. Ook op het verschaalde openbaar vervoer wordt gewezen. Het is een onafwendbaar onderwerp in alle gesprekken. Hun boodschap: omdat bussen steeds zeldzamer rijden, zijn kleine kernen 'onbewoonbaar geworden' voor niet-autobezitters, inwoners met weinig geld of een beperkt netwerk. Zonder goed openbaar vervoer kunnen bijvoorbeeld kinderen uit een minima-gezin niet in de winter naar de zwembaden in Hulst of Terneuzen gereden worden. De vrijwilligers zijn bekend met kleinschalige initiatieven zoals de Buurtbus die door vrijwilligers wordt gerund en de bus van welzijnsorganisatie 'Hulst voor elkaar' die mensen ophaalt om boodschappen te doen. Alleen: de budgetten voor deze initiatieven zijn niet toereikend. Geef ons de ruimte en de budgetten om het openbaar vervoer-probleem op te lossen, merkt een van hen op, in plaats van centraal vanuit het Rijk of vanuit Middelburg te bepalen welk openbaar vervoer mogelijk is voor dorpen als Kloosterzande. 'Daar geloof ik zelf veel meer in. Geef ons vertrouwen en geld om lokaal de zaken aan te pakken en op te lossen.' Wat betreft onderwijsvoorzieningen springt Kloosterzande er in positieve zin uit, zeker in vergelijking met naburige 'grensdorpen', die aangewezen zijn op Belgische basisscholen (maar die hebben ook weer hun voordelen weten we inmiddels). Opnieuw hoorden we over de druk op de mantelzorg. Door de verschaalde zorg neemt de druk op mantelzorgers toe, maar wie een beperkt sociaal netwerk heeft, kan daar niet of nauwelijks dan wel heel eenzijdig een beroep op doen.

We moeten oppassen 'dat we elkaar in Zeeuws-Vlaanderen niet allemaal napraten' benadrukte een van hen. Hij bedoelde: elkaar de put inpraten.

Zeeuws-Vlaanderen blijft trekken, maar aantrekkingskracht aan Nederlandse kant vraagt versterking

Ondanks hun zorgen over verdwijnende voorzieningen en de kwaliteit van leven van met name minder mobiele en van een netwerk verstoken ouderen, bleken de vrijwilligers zelf positief over hun toekomst. Die ligt in Zeeuws-Vlaanderen, want geen van hen overweegt de regio te verlaten, ook als ze veel ouder werden. Ze vroegen zich wel af waarom er niet meer werd ingezet op de bouw van flexwoningen, 'tiny houses' of modulaire woonvormen. We moeten oppassen 'dat we elkaar in Zeeuws-Vlaanderen niet allemaal napraten' benadrukte een van hen. Hij bedoelde: elkaar de put inpraten. De realiteit is nu eenmaal, zei hij, dat heel veel zaken voor inwoners 'net wat verder weg liggen.' Maar, benadrukte hij, in Gent en Antwerpen zijn zat banen voor hoger opgeleiden, toen we de vraag opwierpen of Zeeuwse-Vlaamse jongeren die in Rotterdam of Eindhoven hun hbo- of universitaire studie hebben afgerond, bereid zijn terug te keren naar hun geboortegrond. Hij zag ook Zeeuws-Vlamingen die naar elders waren verhuisd, terugkeren op het moment dat hun kinderen het huis uit waren. Ofwel Zeeuws-Vlaanderen blijft trekken: om er te gaan werken na je studie (elders), om er je vakanties door te brengen of om er op latere leeftijd naar terug te keren.

Epiloog

Terugkeer Zeeuws-Vlaanderen (Oostburg)

In de Emmahal van Kloosterzande eindigde onze tweedaagse. Vol van indrukken togen we huiswaarts om op 17 november 2024 opnieuw af te reizen naar Zeeuws-Vlaanderen. Op die dag legde een delegatie van Gedeputeerde Staten (GS) van Zeeland, waaronder Hugo de Jonge, met de Colleges van B&W van de drie Zeeuws-Vlaamse gemeenten een werkbezoek af aan Zeeuws-Vlaanderen. Hun werkbezoek eindigde in het Ledeltheater van Oostburg. Het slot van dit werkbezoek bood Movisie de kans om niet alleen de observaties van de tweedaagse aan de delegatie voor te leggen, maar ook met hen in gesprek te gaan over gewenste beleidsaanbevelingen richting overheid. Wat heeft Zeeuw-Vlaanderen nodig van de provinciale en landelijke overheid om het vertrouwen van hun inwoners in politiek en bestuur terug te winnen? Maar ook: wat heeft Zeeuws-Vlaanderen nodig waar het gaat om het versterken en stimuleren van het gemeenschapsleven?

Ook hier was het steeds enerzijds, anderzijds. (...) En waar zorgelijke beschouwingen de overhand hadden, ging het wel steeds over hun zorgelijke regio.

Enerzijds anderzijds

In onze terugkoppeling aan GS en de colleges van B&W wezen we op het enerzijds anderzijds in de gevoerde gesprekken tijdens onze tweedaagse. Veel van onze gesprekspartners tijdens de tweedaagse schetsten een zorgelijk beeld van Zeeuws-Vlaanderen. Maar ze zagen ook mogelijkheden. Ze wezen ons op de grens die hun niet alleen bedreigingen biedt, maar juist ook kansen. Hetzelfde gold voor het toerisme en de import van buiten, waaronder veel Belgen. Ook hier was het steeds enerzijds anderzijds. Het landschap, de kust, de historie, en het unieke stedelijke Belgische achterland werden als belangrijke troefkaarten naar voren geschoven, hetzelfde gold voor sommige specifieke economische sectoren. Ofwel: zie ook onze potentie en kracht, was hun pleidooi. En waar zorgelijke beschouwingen de overhand hadden, ging het wel steeds over *hun* zorgelijke regio.

Enkele lastige vragen waren in de gevoerde gesprekken tijdens onze tweedaagse steeds teruggekomen. Moet Zeeuws-Vlaanderen vooral een woonprovincie worden of is het cruciaal om juist in te zetten op het versterken van de economie? Wat verdient prioriteit? Woningbouw of economie of is het en en? Zeeuws-Vlaanderen kent vooral een mbo-economie, zijn juist meer banen voor theoretisch opgeleiden nodig om niet alleen de economische structuur van Zeeuws-Vlaanderen te versterken, maar juist ook het maatschappelijk initiatief? We ontmoeten veel gemeenschapskracht in de dorpen, maar door de vergrijzing en de komst van de import, in het bijzonder die van de Belgische burens, lijkt die toch te verzwakken. Vlak daarbij de aanwezige sociale problematiek in Zeeuws-Vlaanderen niet uit, is ons door eerstelijnsprofessionals voorgehouden. Pas op om Zeeuw-Vlaanderen als landelijke dorpse idylle te kenschetsen. Zie de multi-problematiek bij inwoners, de komst van maatschappelijk kwetsbare inwoners van elders die in Zeeuws-Vlaanderen makkelijk een huurwoning kunnen krijgen en de aanwezige criminaliteit.

Het vertrouwen in de Rijksoverheid bij onze gesprekspartners tijdens de tweedaagse was niet groot. Kom eens over de brug, is het algemene gevoel. De uitdagingen waar grensregio Zeeuws-Vlaanderen voor staat, zijn meer dan bekend. Over de eigen gemeente waren onze gesprekspartners minder kritisch, maar vier zaken kwamen regelmatig terug: informeer ons beter, wees beter aanspreekbaar, faciliteer ons beter én enthousiasmeer ons meer (bij het stimuleren van het maatschappelijk initiatief). Op de vraag of gemeenten er verstandig aan doen om op dan wel af te schalen, was het antwoord niet eenduidig. Een nabije benaderbare overheid werd als een groot goed gezien. Maar opschaling, oftewel het samenvoegen van verschillende gemeenten, kan bijdragen aan een overheid met voldoende capaciteit, expertise en innovatiekracht.

Samenvattend: De regio bezit (vooralsnog) een sterk fundament van maatschappelijk initiatief en er is een breed gedeeld gevoel van urgentie dat er iets moet gebeuren ten aanzien van economische structuurversterking, woningbouw, samenlevingsopbouw, vervoer, voorzieningen en het wegnemen van belemmeringen om grensoverschrijdend te werken en te leven. Ofwel: aan de slag!

Drie vragen

Het gezelschap in het Ledeltheater herkende de analyse van enerzijds anderzijds, en ook de bijzondere positie van grensregio Zeeuws-Vlaanderen. De uitdagingen van Zeeuws-Vlaanderen zijn deels die van Zeeland, maar niet helemaal. 'Zeeuws-Vlaanderen is echt een ander verhaal' (Hugo de Jonge). Ook de urgentie om in actie komen, werd gedeeld.

We legden de delegatie (Gedeputeerde Staten van Zeeland en de colleges van B&W van de drie Zeeuws-Vlaamse gemeenten) een aantal vragen voor, waar vervolgens aan tafels over is gediscussieerd. Het ging om de volgende drie: (1) wat heeft Zeeuws-Vlaanderen van de provinciale en landelijke overheid nodig om het vertrouwen in de overheid en instituties te vergroten?, (2) wat kan het lokaal bestuur zelf doen om het vertrouwen van inwoners in instituties – waaronder de gemeente - te versterken?, en: (3) welke rol kunnen overheden vervullen om de gemeenschapskracht te behouden en te versterken?

“

Rekenmodellen die in de 'Randstad' werken, werken niet in Zeeuws-Vlaanderen.

1 Wat heeft Zeeuws-Vlaanderen van de provinciale en landelijke overheid nodig om het vertrouwen in de overheid en instituties te vergroten?

Het in het Ledeltheater verzamelde gezelschap maakte duidelijk dat Zeeuws-Vlaanderen meer structurele middelen nodig heeft; o.a. een structurele, langjarige inzet - denk aan een periode van meer dan 10 jaar - op woningbouw. Het gaat daarbij zowel om investeren in het opknappen van bestaande woningen als in nieuwbouw. Voorts is het belangrijk dat Zeeuws-Vlaanderen een uitzonderingspositie en ruimte krijgt om e.e.a. te kunnen realiseren. Nodig zijn regels en kaders die passen bij de regio Zeeuws-Vlaanderen, ook bij het toekennen van subsidies. Rekenmodellen die in de 'Randstad' werken, werken niet in Zeeuws-Vlaanderen. In een dunbevolkte grensregio als Zeeuws-Vlaanderen is aan een bepaald volume niet te voldoen. De juiste kaders en de benodigde experimenteerruimte zijn niet alleen nodig bij woningbouw, maar bij *alle* opgaven. Voor een deel zijn de voorgestelde oplossingen al realiteit, bijvoorbeeld door aanvragen voor woningbouw te combineren, maakte een van de vertegenwoordigers van GS duidelijk. Een van de ideeën die voorts naar voren werden gebracht was om van Zeeuws-Vlaanderen een pilot-gebied te maken. Kernpunt: probeer in Zeeuws-Vlaanderen oplossingen uit die ook van betekenis kunnen zijn voor andere dunbevolkte perifere gebieden in Nederland.

Voorts zijn goede verbindingen aan en over de grens nodig. Los nu eindelijk eens knelpunten op die al lang spelen rond diploma's en onderwijs, maar ook rond belastingen. Kijk bij sommige thema's ook over de grens. De noodzakelijke 380 kV hoogspanningsverbinding zou via Vlaanderen ontsloten kunnen worden. Ofwel: een grensoverschrijdend perspectief zou hier gepast zijn. Blijvende aandacht en inzet vanuit het Rijk is ook nodig rond het traject North Sea Port District. Zeeuws-Vlaanderen heeft een economisch sterk havengebied, er zijn de komende jaren heel veel arbeidskrachten nodig, de juiste woningen en voorzieningen zijn daarvoor onmisbaar. Zeeuws-Vlaanderen is via het North Sea Port District ook betrokken bij een NOVEX-traject. De Rijksoverheid heeft zestien gebieden aangewezen waar de ruimtelijke opgaven van overheden zo groot en gestapeld zijn, dat ze vragen om gezamenlijke regie van het Rijk en de regio. Deze gebieden worden de NOVEX-gebieden genoemd. Er wordt gewerkt aan een uitvoeringsagenda. Dit traject is waardevol voor de havengemeenten, maar indirect voor heel Zeeuws-Vlaanderen. Voorkomen moet worden dat de Randstedelijke gebieden beter toebedeeld worden in het NOVEX-traject.

Het gezelschap in het Ledeltheater wees erop dat de negatieve gevoelens bij inwoners over het Rijk ook voortkomen uit het slecht toebedelen van voorzieningen aan hun regio. Als voorbeelden werden genoemd het vertrek van het Centraal Bureau Rijkvaardigheden (CBR) naar Goes en de centralisatie van de Meldkamer van politie, ambulance en brandweer naar Bergen op Zoom. Inwoners merken dat medewerkers van de Meldkamer de plaatsnamen van Zeeuws-Vlaanderen niet kennen. Ook op het punt van bereikbaarheid kan het Rijk Zeeuws-Vlaanderen beter ontsluiten met openbaar vervoer. Het zou het imago van Zeeuws-Vlaanderen kunnen kantelen.

Het vertrouwen in de overheid zou ook kunnen herstellen door open en transparant te communiceren richting burgers. Ofwel: vertel het eerlijke verhaal. En heel belangrijk: bij het terugwinnen van het vertrouwen in de Rijksoverheid zou ook gekeken moeten worden naar een eerlijkere verdeling van welvaart.

Ook gaven ze aan dat het belangrijk is dat de lokale overheid bevordert dat inwoners meer meedenken met initiatieven en dat de ambtelijke organisatie minder gaat kijken vanuit regels en kaders en meer vanuit een houding van wat kan.

2

Wat kan het lokaal bestuur zelf doen om het vertrouwen van inwoners in instituties – waaronder de gemeente – te versterken?

Aan een van de tafels in het Ledeltheater werd benadrukt dat het belangrijk is dat bestuurders actief contact zoeken met burgers. Tegelijkertijd werd ingebracht dat de drempel al laag is en dat bestuurders (naar eigen zeggen) makkelijk te benaderen zijn. Gewezen werd op de korte lijnen tussen wethouders en kernen. Ook zichtbaarheid is belangrijk, maar bezorgt bestuurders een dubbel gevoel. Op de dossiers waar een bestuurder heel zichtbaar is, heeft de bestuurder niet altijd per definitie meer invloed, terwijl hij/zij op andere zaken, waar hij/zij minder gezien wordt, soms juist meer impact realiseert. Voorts werd naar voren gebracht dat de overheid door inwoners teveel als oplossing gezien wordt voor alle mogelijke problemen. Het is onmogelijk om aan die hoge verwachtingen te voldoen. Het is daarom belangrijk om als bestuurder helder te zijn over wat je wel en niet kan bieden. Ook gaven ze aan dat het belangrijk is dat de lokale overheid bevordert dat inwoners meer meedenken met initiatieven en dat de ambtelijke organisatie minder gaat kijken vanuit regels en kaders en meer vanuit een houding van wat wél kan.

Verder bracht de delegatie de volgende aanbevelingen naar voren:

- Lokaal bestuur moet beschikbaar en bereikbaar zijn en tijdig reageren op vragen en verzoeken.
- Stop met 'Calimero-denken'.
- Verantwoordelijkheden moeten diep in de organisatie worden belegd. Ambtenaren moeten niet worden afgevalen, maar juist worden gesteund in de keuzes, overwegingen en afwegingen die ze maken.
- Opschaling is de dood in de pot. Gemeenten moeten eigen creativiteit omarmen en stimuleren.
- Dorps- & wijkraden vervullen een belangrijke positie bij gemeenschapsvorming. Het leefbaarheidsfonds vanuit de provincie kan hier een bijdrage aan leveren. Inwoners zien de Provincie onvoldoende als belangenbehartiger. Het zou helpen als de provincie meer Rijkstaken zou krijgen waardoor haar functie van belangenbehartiger meer zichtbaar zou worden.

3 Welke rol kunnen overheden vervullen om de gemeenschapskracht te behouden en te versterken?

Wanneer afzonderlijke voorzieningen onder druk komen te staan, zijn hybride- en omni-oplossingen nodig om de leefbaarheid en gemeenschapszin te versterken, zo concludeert het gezelschap. Dat is lastig als het om meerdere dorpen gaat, maar je kunt daar als overheid wel op sturen vanuit investeringen in (nieuwe) voorzieningen. Ook werd naar voren gebracht dat het belangrijk is de beeldvorming tegen te gaan dat er geen voorzieningen zijn, bijvoorbeeld als het gaat om cultuurvoorzieningen voor de jeugd. Vanuit Hulst zit je zo in Antwerpen en heb je een groot cultureel aanbod. Een ander punt is dat de woningbouw goed moet aansluiten bij de behoeften in de verschillende kernen. Dat betekent ook op veel plekken nieuwbouw bevorderen.

En nu verder?

De delegatie vroeg zich af: hoe nu verder? De karavaan van Movisie trekt verder. Laatste halteplaats is Capelle aan den IJssel, na Arnhem, Noardeast-Fryslân en Zeeuws-Vlaanderen. De intentie is om daarna niet alleen een slotrapport te maken voor het ministerie van BZK, opdrachtgever van dit project, maar in 2025 ook in te zetten op uitwisseling tussen de halteplaatsen en betrokken ambtenaren van het ministerie van BZK. Ofwel, om het niet bij woorden te laten, maar te kijken in welke mate woorden in daden kunnen worden omgezet.

Appendix 1

Nagesprekken met vijf beleidsambtenaren en twee sociaal professionals uit de drie Zeeuws-Vlaamse gemeenten

We spreken na de tweedaagse van 17 en 18 september en de bijeenkomst in Oostburg op 18 november nog online met vijf beleidsambtenaren uit de drie gemeenten om hen een aantal bevindingen uit de gesprekken met inwoners voor te leggen. Ook voerden we een online gesprek met twee sociaal professionals. Hieronder vatten we de twee gesprekken met behulp van aansprekende citaten samen. Hoe kijken de geïnterviewde beleidsambtenaren en sociaal professionals aan tegen vraagstukken van leefbaarheid, het vertrouwen tussen inwoners en overheid en tussen inwoners onderling? Onderstaande weergave maakt duidelijk dat hun opvattingen aansluiten bij eerdere analyses in de reportage. Wel leggen de beleidsambtenaren drie opvallende accenten: houd op met Calimero-gedrag, stop met een te problematiserend perspectief op Zeeuws-Vlaanderen en pas op om Zeeuws-Vlaanderen te veel als unieke regio te framen. De twee sociaal professionals wijzen vooral op het belang van buurthuizen, bepleiten aandacht voor jongeren en een dienstverlenende houding van ambtenaren.

Ontwikkelingen en vraagstukken Zeeuws-Vlaanderen volgens de ambtenaren

In het gesprek benadrukken de ambtenaren dat de vraagstukken die in Zeeuws-Vlaanderen spelen niet fundamenteel anders zijn dan in de rest van Nederland. Dat geldt bijvoorbeeld voor de veiligheidsproblematiek, het teruglopend aantal vrijwilligers in het verenigingsleven, maar ook voor landelijke tendensen als een afnemend vertrouwen in de overheid. Doorpratend geven ze wel aan dat de ligging van Zeeuws-Vlaanderen en het niveau van voorzieningen voor eigen uitdagingen zorgen.

“

De veiligheidsproblematiek wijkt in Zeeuws-Vlaanderen misschien helemaal niet zoveel af van de rest van het land, uitgezonderd de Randstad misschien. Maar wij hebben hier de dezelfde opgaves en problemen die elders in Nederland ook spelen. Plus het feit dat we aan de grens zitten, maar ook daarin zijn we niet uniek.

“

Misschien het feit dat we een heel uitgestrekt gebied zijn met een lagere bevolkingsdichtheid en dat de inzet van de hulpdiensten vaak per aantal inwoners gedeeld wordt. Dus dat we over een relatief lage capaciteit van de hulpdiensten beschikken. En dan met name de politie, want de ambulance is wat anders geregeld, en onze brandweer is alleen maar op basis van vrijwilligheid.

Leefbaarheid en voorzieningen

Bij een aantal ambtenaren klinkt wat vermoeidheid door over de probleemgerichte benadering van Zeeuws-Vlaanderen. Volgens hen zijn er ook genoeg kansen, maar dat heeft ook met de eigen instelling en manier van kijken te maken. Denk aan de concurrerende Belgische voorzieningen, die tegelijkertijd ook gemak en kwaliteit bieden. Wat wel als problematisch wordt gezien is dat voor diverse Rijksvoorzieningen de bekostiging wordt berekend op basis van het inwoneraantal. Die pakt voor Zeeuws-Vlaanderen vaak niet gunstig uit door de dunbevolktheid.

“

In het Nederlandse zorgsysteem kun je niet zomaar een specialist bellen en zeggen: ik wil morgen bij jou een onderzoek laten verrichten. Dat kan in België wel. Daar kun je rechtstreeks als patiënt zelf met een specialist een afspraak maken. In veel gevallen wordt die zorg ook vergoed omdat de zorgverzekeraar een plicht heeft om jouw zorg te vergoeden.

“

Het gaat ook om gemak. Mijn kinderen gingen in België naar de orthodontist, want dan kon ik op zondagmorgen om 9.00 uur terecht en hoefde ik geen snipperdag op te nemen.

“

Topzorg zit gewoon binnen een uur van ons verwijderd en in tweeënhalf uur zit ik in Parijs, dat is net zo ver als naar Amsterdam. Nou Parijs is leuker hoor. De tendens is altijd heel negatief, maar we hebben ook heel veel kansen, alleen die moeten dan wel zien en benutten.

“

Het is gewoon een andere manier van leven. Waar je in de Randstad je kind kan laten kiezen uit 27 hobby's mag je blij zijn dat ze hier kunnen kiezen uit voetbal, volleybal of de zwemvereniging. Maar dat betekent niet dat je kind minder goed af is.

Desondanks onderkent een van hen dat het voorzieningenniveau wel degelijk onder druk staat en inwoners uit Zeeuws-Vlaanderen voor bepaalde voorzieningen afhankelijk zijn van België en 'de overkant', zoals de voorzieningen in Goes en Middelburg. Dat betekent wel een reisafstand en reistijd en die is voor sommige inwoners problematisch. Er wordt wel samengewerkt met Belgische gemeenten, maar verschillen in systemen en regelgeving tussen Nederland en België bemoeilijken dat. Ook ontbreekt het volgens de ambtenaren aan financieringsmogelijkheden vanuit overheden om die samenwerking verder te ontwikkelen.

Het behouden van jongeren

Een van de terugkerende grote uitdagingen die genoemd werden tijdens de gesprekken in de tweedaagse, was: hoe kunnen we de jongeren in Zeeuws-Vlaanderen vasthouden? Behalve op een beter toegankelijk openbaar vervoer, werd ook gewezen op een aanbod aan geschikte banen. Dit moet je volgens de ambtenaren wel in het juiste perspectief zien. In België – en ook wel in Zeeuws-Vlaanderen – zou een voldoende divers aanbod aan banen zijn, ook voor hoger opgeleiden.

“

In de Kanaalzone, dat wil zeggen Terneuzen en omgeving, zit heel veel industrie. Dus zowel over de grens als in Zeeuws-Vlaanderen zitten bedrijven die hoogwaardige kwalitatieve producten of diensten bieden. We hebben misschien een beetje vaak last van Calimero-gedrag. Misschien moeten we daarmee stoppen?

Zeeuwse bescheidenheid en de kracht van samenwerking

Uit het gesprek wordt ook duidelijk dat het 'Calimero' -complex wellicht ook te maken heeft met Zeeuwse bescheidenheid.

Op het gebied van veiligheid werken we veel samen met collega's door heel Nederland en daarin zie ik gewoon dat wij vaak meer doen dan anderen. Of dat we op sommige punten soms wel voorlopen. Wij slaan ons daarvoor alleen niet op de borst en we lopen niet voorop in de fanfare. Dat is een beetje de inborst van de Zeeuw, denk ik.

Waar zijn ze in het bijzonder trots op als het gaat om Zeeuws-Vlaanderen?, vragen we hen. Ze roemen de onderlinge samenwerking, zowel bij de drie gemeenten als bij ondernemers, woningcorporaties en kinderopvangorganisaties. Als we hen een mogelijke fusie van de drie gemeenten naar één Zeeuws-Vlaamse gemeente voorhouden, zien ze grotere afstand tot de burger en de onderlinge cultuurverschillen als mogelijke belemmeringen. Niettemin zien ze zeker kansen in een gemeenschappelijk ambtenarenapparaat, waarbij ze benadrukken dat die samenwerking in de praktijk al op diverse gebieden plaatsvindt. Een voorbeeld is het draaien van 'piketdienst' in het veiligheidsdomein.

Gemeenschapskracht

We vragen hen wat burgers zelf oppakken en organiseren om gemeenschappen vitaal en leefbaar te houden. De ambtenaren wijzen op de inbreng van dorps- en wijkraden, raadsleden én inwoners.

Dorps- en wijkraden nemen daar zeker wel initiatieven in of die helpen anderen iets op te zetten, iets te organiseren. Er zijn ook raadsleden die inwoners adviseren over hoe ze dat kunnen doen, én er zijn inwoners die bij de gemeente aankloppen met een goed idee.

Ook de rol van het verenigingsleven, maatjesprojecten, de vele lokale festivals en buurtwhatsapp groepen worden genoemd als voorbeelden. Een ambtenaar uit Terneuzen vertelt over de positieve ervaringen met een digitale app om hulpvragers en aanbieders aan elkaar te koppelen.

‘Wat heel erg bijdraagt aan kleine vraagstukken is de inzet van onze Buurtapp Hoplr waar mensen gewoon een kleine hulpvraag aan elkaar stellen en daar ontzettend goed mee geholpen zijn. Iemand heeft bijvoorbeeld een medicijnonderzoek en mag een week lang geen auto rijden. Hij vraagt dan met wie hij van het dorp die week naar de stad Terneuzen kan meerijden. Dat is dan is in een handomdraai geregeld. Dan zijn er zo drie mensen die zeggen, oh, maar je kan bij mij terecht. Dat gaat heel makkelijk.’

De ambtenaar legt uit dat zo’n app ook bijdraagt aan het opdoen van nieuwe contacten. Het is een eenvoudige manier om elkaar te leren kennen. Dat geldt ook voor Belgen die nieuw zijn komen wonen, die stellen op die manier ook makkelijker een hulpvraag. Naast Terneuzen biedt ook Hulst inwoners sinds kort de kans om met de app elkaar te vinden en te helpen.

Vertrouwen in de overheid

Wat betreft het vertrouwen in de overheid herkennen de ambtenaren de landelijke trend van een afnemend vertrouwen, waarbij lokale omstandigheden dat beeld soms nog negatief beïnvloeden.

De overheid komt niet per definitie heel positief in beeld en ik denk dat bij ons in de gemeente Sluis ook nog wel meespeelt dat er natuurlijk de afgelopen jaren ook sprake is geweest van politieke onrust o.a. door wisselende bestuurders. Dat draagt er niet aan bij.

Gevraagd wat overheden kunnen doen om daar een positieve kentering in aan te brengen, geeft een van hen aan dat het belangrijk is dat overheden niet alleen een duidelijke visie hebben, maar die ook in praktijk brengen.

Dat ze richting de burger woord houden, een duidelijke visie hebben en geen hapsnap. Neem dat hele traject rond de kerncentrale. We spreken al drie jaar over Borssele en onlangs duikt Zeeuws-Vlaanderen op als een locatie. Dat is met meer zaken het geval. Bijvoorbeeld de hele discussie over het tolvrij maken van de Scheldetunnel of de komst van de marinierskazerne naar Vlissingen. Dat zijn allemaal zaken waardoor wij als burger, kijkend naar de overheid, denken: je belooft eerst dit en uiteindelijk komt er niks of heel weinig van terecht of iets heel anders.

Zeeuws-Vlaanderen als lonkend perspectief

Rust, ruimte en goedkope woningen worden door de ambtenaren als aantrekkelijke kenmerken van Zeeuws-Vlaanderen gezien, die meer mensen naar Zeeuws-Vlaanderen (kunnen) lokken. Waarbij het wel handig is als je een rijbewijs en een auto hebt.

Je hebt alles hier, maar je moet durven omdenken. Als je van buitenaf hier komt en het lukt je niet om 'om te denken' dan wordt je gillend gek. Maar lukt het je wel, dan heb je hier gewoon echt de tijd van je leven. Maar dat is elders ook zo, hè?

Ontwikkelingen en vraagstukken Zeeuws-Vlaanderen volgens sociaal professionals

In een tweede online gesprek leggen we onze bevindingen voor aan een welzijnswerker en buurthuiscoördinator die in respectievelijk de gemeenten Hulst en Terneuzen werkzaam zijn. De beide professionals beklemtonen dat gemeenschapscentra zoals buurthuizen cruciaal zijn voor de gemeenschapszin en cohesie in de dorpen en de wijken. Ze zien dat in sommige dorpen veel voorzieningen zijn weggefallen, maar er desondanks sprake is van veel sociale samenhang en onderling vertrouwen. De aanwezigheid van een buurthuis speelt daarin een belangrijke rol. Dat geldt overigens niet overal, en zie je meer terug in de dorpen dan in de wijken van de stad.

Er is relatief veel aanbod voor ouderen, weinig voor jongeren

Door de toenemende vergrijzing is het aanbod in buurthuizen veelal gericht op ouderen, merken ze op. Ook de jongere generatie heeft behoefte om bij elkaar te komen, maar deze groep is vaak te klein om een activiteit/clubje op te kunnen starten. De inschatting van een van hen is dan ook dat de ouderen best goed bedeed zijn in een gemeente als Terneuzen, in tegenstelling tot de jongere generaties.

Bescheidenheid en betrokkenheid

Wat er kenmerkend is aan Zeeuws-Vlaanderen? Als eerste wijzen ze, net als de ambtenaren op de bescheidenheid van bewoners. Als bewoners een goed idee hebben voor hun dorp of wijk dan vragen zij - vanuit de gedachte dat er vast een ander initiatief beter is dan dat van hen - niet snel een subsidie of fonds aan. Een ander kenmerk is de sterke onderlinge betrokkenheid in veel dorpen. In veel opzichten is dit heel positief, maar er kleven ook nadelen aan. Zoals onderlinge spanningen, bijvoorbeeld bij de komst van seizoensarbeiders die minder actief zijn in het dorps- en verenigingsleven. Ook is er vaak sprake van een roddelcultuur, waarbij 'anders zijn' wordt veroordeeld.

Sommige dorpen zijn sterk aan het veranderen als gevolg van de komst van arbeidsmigranten en/of asielzoekers. Bewoners hebben ook zorgen over hun woonomgeving en hun banen. Ze vinden dat de lokale en nationale overheid voor deze zorgen onvoldoende oog heeft, aldus de professionals. Ze voelen zich vaak overgeslagen. Volgens de professionals is dat een belangrijke reden voor het wegvloeiën van het vertrouwen in de nationale politiek en de groeiende steun voor anti-establishment partijen als de PVV, de BBB en andere lokale anti-establishment partijen.

In de gemeente Terneuzen speelt dat sommige jongeren worden gerekruteerd voor druggerelateerde activiteiten, zoals het uitlenen van een pinpas en het leeghalen van een container. Om dit aan te pakken zijn medewerkers van jeugd preventieteam dagelijks op (praktijk)scholen aanwezig.

Wat moet er gebeuren om het verticale vertrouwen te herstellen? Zorg als ambtenaar in de eerste plaats voor een dienstverlenende houding en neem de bewoner serieus, geven de sociale professionals mee. Wijs je een initiatief van bewoners af? Steek dan tijd in een goede onderbouwing. En laat je gezicht zien: ga langs bij de initiatieven die je subsidieert. Dat draagt bij aan het vertrouwen, het wegnemen van zorgen en het voorkomen van problemen. Een van onze gesprekspartners benoemt als positief voorbeeld de betrokkenheid van wethouders in Terneuzen, die vaak in de kernen en dorpen aanwezig zijn.

Appendix 2

Profiel stemgedrag

Zeeuws-Vlaanderen

Door Josse de Voogd, november 2024

Per 1 januari 2024 kennen de drie Zeeuws-Vlaamse gemeenten samen 105.611 inwoners. 23.152 in Sluis, 55.128 in Terneuzen en 27.331 in Hulst. Een krappe meerderheid van de Zeeuws-Vlamingen woont dus in de gemeente Terneuzen, die daarmee een zwaarder gewicht heeft binnen Zeeuws-Vlaanderen. Tezamen woont 27 procent van de 391.657 Zeeuwen in Zeeuws-Vlaanderen.

Tweede Kamerverkiezingen 2023

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2023 lag de opkomst in Zeeuws-Vlaanderen onder het landelijke gemiddelde van (afgerond) 78 procent. De laagste opkomst was in de gemeente Terneuzen, met 73 procent en de hoogste in de gemeente Sluis, met 77 procent, met de gemeente Hulst als middenmoot met 76 procent. De gemeenten wijken daarmee af van het Zeeuwse gemiddelde, dat met 79 procent juist boven de landelijke opkomst ligt. Dit laat ook zien dat een reeks andere Zeeuwse gemeenten een zodanig hoge opkomst kent dat de lage scores van de Zeeuws-Vlaamse gemeenten meer dan worden gecompenseerd.^[1]

	Nederland	Zeeland	Sluis	Terneuzen	Hulst
Opkomst	77,8	78,8	76,5	73,1	76,3

Net als landelijk en in Zeeland werd de PVV in de drie Zeeuws-Vlaamse gemeenten de grootste partij. Terwijl de partij landelijk (afgerond) 24 procent van de stemmen behaalde en ook in Zeeland 24 procent, behaalde zij van de drie gemeenten de hoogste score in Terneuzen, met 30 procent, gevolgd door Hulst met 29 procent en Sluis met 27 procent. Duidelijk boven het landelijke gemiddelde dus. In alle drie de gemeenten is de top-6 van partijen gelijk. PVV, VVD, NSC, GL-PvdA, BBB, CDA. Zij het dat CDA en D66 in Sluis evenveel stemmen behaalden. De VVD doet het beter dan het landelijk gemiddelde in Sluis en Hulst, maar behaalt in Terneuzen juist lagere scores. NSC zit in Hulst boven haar landelijk gemiddelde. GL-PvdA, D66, DENK en VOLT blijven in Zeeuws-Vlaanderen duidelijk achter bij het landelijke gemiddelde. Naast de PVV doet ook BBB het in Zeeuws-Vlaanderen beduidend beter dan landelijk. Met de hoogste score in Sluis met 10

procent. Verder valt op dat de SGP boven het landelijke gemiddelde scoort in Terneuzen, maar in de andere twee gemeenten, waar vanouds het katholicisme meer domineerde, geen rol van betekenis speelt. In mindere mate geldt dit ook voor de ChristenUnie. Ook bij DENK valt het verschil tussen (het meer stedelijke) Terneuzen en de andere twee gemeenten op, zij het dat ook in de eerste gemeente het aandeel onder het landelijke gemiddelde ligt. Ten opzichte van het Zeeuwse gemiddelde valt voor Zeeuws-Vlaanderen de hogere score voor de PVV en de lagere scores voor de CU en SGP, die vooral protestantse kiezers trekken, op. Ook de SP doet het onder de Westerschelde wat beter.

	Nederland	Zeeland	Sluis	Terneuzen	Hulst
PVV	23,5	23,9	27,1	29,8	29
GL-PvdA	15,8	11,1	10,6	9,7	10,1
VVD	15,2	14,7	18,7	13,9	16,8
NSC	12,9	12,2	12,2	12,8	14,3
D66	6,3	4,1	3,9	3,6	4,2
BBB	4,7	5,9	10,4	6,3	8,8
CDA	3,3	4,3	3,9	4,5	5,3
SP	3,2	3,1	3,6	3,6	3,7
DENK	2,4	0,8	0,3	1,5	0,3
PvdD	2,3	1,8	2	1,4	1,3
FvD	2,2	2,5	2,5	2,7	2,7
SGP	2,1	9,7	0,9	4,2	0,2
CU	2	2,9	1	3	0,5
Volt	1,7	0,7	0,7	0,6	0,5
JA21	0,7	0,7	0,5	0,6	0,8
Overig	1,7	1,6	1,7	1,8	1,5

In de 'Atlas van Afgehaakt Nederland'^[iii] werden twee 'wolken' van kiezers en partijen onderscheiden. Namelijk de 'gevestigden' en de 'buitenstaanders'. Daarbij werd onder meer gekeken naar posities van kiezers als het gaat om vragen als 'bent u tevreden met uw leven' en 'gaat het met Nederland de goede of verkeerde kant op'. Onder meer het Sociaal Cultureel Planbureau heeft dit in het verleden uitgevraagd onder verschillende kiezersgroepen.^[iiii] Daarnaast werd gekeken naar de mate van institutionalisering van partijen. Als gevestigde partijen werden gezien GroenLinks, PvdA, VVD, D66, CDA, CU en SGP. Als buitenstaanders werden gezien PVV, SP, BBB, FvD, JA21, PvdD en DENK. In de Atlas werd uitgegaan van verkiezingen in 2017 en 2021.

Voor Nederland, Zeeland en de drie Zeeuws-Vlaamse gemeenten is deze som opnieuw gemaakt voor 2023. Daarbij zijn bij 'buitenstaanders breed' ook NSC, dat destijds nog niet bestond, en de overige stemmen op andere partijen meegenomen. Omdat de tegenstelling anno nu meer diffuus is, is ook nog een tweede rij uitslagen opgenomen, met 'buitenstaanders smal', waarin alleen PVV, SP, FvD en DENK zijn opgenomen. De andere partijen lijken meer een tussenpositie in te nemen qua positie van kiezers en mate van institutionalisering. De drie Zeeuws-Vlaamse gemeenten kennen beduidend meer stemmers op de zogenoemde 'buitenstaander' partijen dan het landelijk gemiddelde. Bij de brede definitie ligt het aandeel het hoogste in Hulst, door de goede scores van BBB en NSC, terwijl bij de smallere definitie Terneuzen er vooral uit springt, door hogere aandelen PVV en DENK. Tot slot is gekeken hoe de vier partijen van de regeringscoalitie tezamen scoorden (dat wil overigens niet zeggen dat precies dezelfde kiezers de vorming van deze coalitie wel of niet steunden). Alle drie de gemeenten kennen beduidend meer steun voor de opgetelde vier coalitiepartijen. Waar VVD en NSC in lijn scoren met de landelijke percentages, is Zeeuws-Vlaanderen duidelijk een bolwerk voor PVV en BBB.

	Nederland	Zeeland	Sluis	Terneuzen	Hulst
'Gevestigden'	46,4	47,5	39,7	39,5	37,6
'Buitenstaanders breed'	53,6	52,5	60,3	60,5	62,4
'Buitenstaanders smal'	31,3	30,3	33,5	37,6	35,7
Coalitiepartijen	56,3	56,7	68,4	62,8	68,9

Secundaire verkiezingen

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2022 werd in alle drie de gemeenten een lokale partij de grootste. In Sluis won Sluis Lokaal met (afgerond) 22 procent van de stemmen, gevolgd door de VVD met 19 procent. In Terneuzen ging TOP/Gemeentebelangen aan kop met 20 procent van de stemmen. Tweede partij werd het CDA met 14 procent. In Hulst piekte de lokale partij Algemeen Belang Groot Hulst met 32 procent sterker uit boven de nummer twee, het CDA met 18 procent. Bij deze verkiezingen was de opkomst 51 procent in Sluis, 45 procent in Terneuzen en 53 procent in Hulst. Dit tegenover 55 procent in Zeeland en 51 procent in Nederland als geheel. In tegenstelling tot de Tweede Kamerverkiezingen was de opkomst in Sluis en Hulst dus iets boven het landelijk gemiddelde terwijl Terneuzen daar duidelijk onder dook. Bij de verkiezingen voor het Europees parlement in juni 2024 werd in alle drie de gemeenten de PVV de grootste, zij het met een minder grote voorsprong dan bij de Tweede Kamerverkiezingen. In Sluis lag de opkomst met 49 procent boven het landelijk gemiddelde van 46 procent, terwijl Terneuzen daar met 41 procent en Hulst met 44 procent onder zaten. Ook de verkiezingen voor Provinciale Staten in maart 2023 lieten hetzelfde patroon zien. Landelijk was de opkomst 59 procent, in Sluis 59 procent, Terneuzen 56 procent en Hulst 58 procent. In alle drie de gemeenten werd de BBB de grootste, met 30 procent in Sluis, 22 procent in Terneuzen en 27 procent

in Hulst, tegenover 19 procent landelijk. De BBB nam daarbij in Sluis de koppositie over van de Partij voor Zeeland (PVZ) welke daar in 2019 de grootste was. Deze regionale partij behaalde in 2023 7 procent in Sluis, 5 procent in Terneuzen en 10 procent in Hulst. Bij zogenoemde ‘secundaire’ verkiezingen doen de kleine christelijke partijen het wat beter dan bij de landelijke verkiezingen, omdat hun aanhang relatief trouw komt opdagen bij de stembus.

In- en uitzoomen

Zeeuws-Vlaanderen bestaat uit drie gemeenten, maar ook uit een veelvoud van kernen. Met daarbinnen, afhankelijk van de grote, een of een meerdere stembureaus. Qua woonkernen won de PVV bij de Kamerverkiezingen van 2023 in alle kernen behalve de westelijke kustdorpen Cadzand, Nieuwvliet en Retranchement, waar de VVD won, en het eveneens in de gemeente Sluis gelegen Sint Kruis, waar de BBB aan kop ging. Op stembureau niveau won de VVD ook nog bij een bureau in het zuidelijke deel van Hulst. Zaamslag, Hoek en Biervliet vallen op om hun gunstige scores voor de SGP en Axel wat betreft de ChristenUnie. De hoogste score voor de PVV op woonkernniveau werd behaald in Sluiskil, met (afgerond) 48 procent, gevolgd door Clinge met 39 procent, Nieuw-Namen, Sas van Gent en Eede met 35 procent, Breskens met 34 procent en Hoofdplaat met 32 procent. De PVV blijft juist onder het landelijk gemiddelde in de vier genoemde dorpen waar zij niet de grootste werd en daarnaast in Zuidzande, Groede, Schoondijke, Waterlandkerkje, Zaamslag en Ossensisse. Ook binnen woonkernen zijn er verschillen. Zo zijn de hoogste en laagste score voor de PVV binnen de kern Terneuzen te vinden in naastgelegen wijken, met 37 procent respectievelijk 23 procent van de stemmen. Bij de verkiezingen voor Provinciale Staten werd de BBB bij elk stembureau in Zeeuws-Vlaanderen de grootste, met als hoogste score Sint Kruis met 50 procent van de stemmen. Dit terwijl de uitslag van de verkiezingen voor het Europees Parlement een wat kleuriger mozaïek liet zien, waarbij naast PVV, BBB en VVD ook GL-PvdA, SGP en CU de grootste waren bij enkele stembureaus ^[iv]

Al met al kent Zeeuws-Vlaanderen een relatief hoge score voor zogenoemde buitenstaander-partijen als PVV en BBB. Daarbij toont Sluis kenmerken van kustgemeenten elders in het land, met relatief veel VVD in de kustdorpen, kent Terneuzen overeenkomsten met andere industriegemeenten, met een sterke PVV en bijvoorbeeld ook enige aanhang voor DENK en met lage opkomsten, terwijl Hulst qua profiel wat meer aansluit bij het katholieke zuidoosten van het land. Ingezoomd doet de PVV het, net als elders in Nederland, goed in haven- en industrieplaatsen en in grensdorpen.

Noten Appendix 2

- [i] De uitslagen per gemeente zijn gepubliceerd door de Kiesraad op de website www.verkiezingsuitslagen.nl.
- [ii] Atlas van Afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden. Josse de Voogd en René Cuperus. December 2021. www.kennisopenbaarbestuur.nl/documenten/rapporten/2021/12/17/atlas-van-afgehaakt-nederland
- [iii] Sociaal Cultureel Planbureau. 2018. Burgerperspectieven 2018-4. www.scp.nl/publicaties/monitors/2018/12/28/burgerperspectieven-2018-4
- [iv] De uitslagen op stembureau niveau zijn onder meer gepubliceerd door de Volkskrant, door Alle Cijfers en op gemeentelijke websites.
De Volkskrant. 'Analyse. Hoe stemde uw buurt bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer?' Door Serena Frijters, Eleanor Mohren en Martijn Eerens. 15 december 2023. www.volkskrant.nl/kijkverder/v/2023/hoe-stemde-uw-buurt-bij-de-verkiezingen-voor-de-tweede-kamer~v960693
De Volkskrant. 'Hoe stemde uw buurt bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten?' Door Serena Frijters en Martijn Eerens. 1 mei 2023. www.volkskrant.nl/kijkverder/v/2023/wat-stemde-uw-wijk-bekijk-hier-de-uitslagen-van-de-provinciale-statenverkiezingen-in-uw-stembureau~v678958
AlleCijfers.nl
allecijfers.nl/verkiezingsuitslagen/gemeente-sluis
allecijfers.nl/verkiezingsuitslagen/gemeente-terneuzen
allecijfers.nl/verkiezingsuitslagen/gemeente-hulst

Colofon

Auteurs: Radboud Engbersen, Esra van Koolwijk, Daan de Bruijn en Josse de Voogd

Eindredactie: Danielle van Oostrum en Marijne Tesser

Beeld: Daan de Bruijn (Movisie), beeldbank gemeente Hulst, beeldbank provincie Zeeland, VV IJzendijke, foto Zwincollege p.21, Mark Neelemans

Vormgeving: Suggestie & illusie

Met dank aan: Marieke Jakobsen, Jeroen Koppert en Nicole van Putte, strategische adviseurs van respectievelijk de gemeenten Terneuzen, Sluis en Hulst

Zoë Pakataridis en Esther Spuesens, adviseurs Maatschappelijke Projecten van de Bibliotheek van Zeeland (ZB)

Ankie Feldbrugge, lid van het Participatienetwerk Zeeland

En alle inwoners, vrijwilligers, leerlingen, professionals, ambtenaren en ondernemers die tijd voor ons hebben vrijgemaakt om met ons te spreken.

Deze publicatie is te downloaden via www.movisie.nl.

Maart 2025

© Movisie

Overname van tekst is toegestaan onder voorwaarde van bronvermelding:

© Movisie, Utrecht, 2025

Overname van afbeeldingen, foto's en illustraties is niet toegestaan. De personen op de foto hebben niet altijd een relatie met het onderwerp of de tekst.

De inhoud van deze publicatie is met grote zorg samengesteld. Desondanks is Movisie niet aansprakelijk voor de eventuele schade die ontstaat door het gebruik van deze informatie. Deze publicatie is gefinancierd door het ministerie van Binnenlandse Zaken (BZK).

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Movisie

Movisie is hét landelijk kennisinstituut voor een samenhangende aanpak van sociale vraagstukken. Samen met de praktijk ontwikkelen we kennis over wat echt goed werkt en passen we die kennis toe. De unieke rol van Movisie is het versnellen van leerprocessen. We zijn alleen tevreden als we een duurzame positieve verandering voor mensen in een kwetsbare positie realiseren. Kijk voor meer informatie op www.movisie.nl.